МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА

на тему: **БАТЬКІВСЬКЕ СТАВЛЕННЯ ЯК ЧИННИК КОМУНІКАТИВНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ**

Виконала: студентка ІІ курсу,
групи 7.С4.25-6-з
спеціальності С4– Психологія
освітньо-професійної програми: Психологія
Швець Дарія Юріївна
Керівник: PhD, доцент кафедри соціальної педагогіки та спеціальної освіти Апухтіна В.В.
Рецензент: канд. психол. наук, доцент кафедри психології Грандт В.В.

Запоріжжя – 2026

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології
Кафедра психології
Рівень вищої освіти другий (магістерський)
Спеціальність С4 Психологія
Освітньо-професійна програма Психологія

ЗАТВЕРДЖУЮ
в.о. завідувача кафедри психології
канд. психол. наук, доцент Н.О. Губа
_____
«____»_____2026 р.

З А В Д А Н Н Я

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ

Швець Дарії Юріївні

Тема роботи Батьківське ставлення як чинник комунікативного розвитку дітей старшого дошкільного віку з порушенням мовлення

керівник роботи Апухтіна В.В. PhD, доцент кафедри соціальної педагогіки та спеціальної освіти

затверджена наказом ЗНУ від «25» 09 2026 року № 1323-с

2. Строк подання студентом роботи _24.10.2026_____

3. Вихідні дані до роботи: матеріали виробничих практик, аналіз психолого-педагогічної літератури.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки: здійснити теоретичний аналіз проблеми комунікативного розвитку дітей старшого дошкільного віку з порушеннями мовлення; охарактеризувати вибірку дослідження та обґрунтувати добір психодіагностичного інструментарію; проаналізувати особливості батьківського ставлення у сім'ях дітей старшого дошкільного віку з порушеннями мовлення; встановити взаємозв'язок між показниками батьківського ставлення та комунікативного розвитку дітей.

5. Перелік графічного матеріалу: 5 таблиць, 3 рисунка.

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		Завдання Видав	Завдання прийняв
Вступ	Апухтіна В.В., доцент		
Розділ 1	Апухтіна В.В., доцент		
Розділ 2	Апухтіна В.В., доцент		
Розділ 3	Апухтіна В.В., доцент		
Висновки	Апухтіна В.В., доцент		

7. Дата видачі завдання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	січень –лютий 2026 р.	Виконано
2	Робота над вступом	березень 2026 р.	Виконано
3	Робота над першим розділом	квітень-травень 2026 р.	Виконано
4	Робота над другим розділом	липень 2026 р.	Виконано
5	Робота над третім розділом	червень -серпень 2026 р.	Виконано
6	Написання висновків	вересень 2026 р.	Виконано
7	Передзахист	жовтень 2026 р.	Виконано
8	Нормоконтроль	листопад 2026 р.	

Студент _____ Д.Ю. Швець

Керівник роботи _____ В.В. Апухтіна

Нормоконтроль пройдено
Нормоконтролер _____ А.О. Неманежина

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота магістра: 67 сторінок, 5 таблиць, 3 рисунка, 74 джерела.

Об’єкт дослідження – комунікативний розвиток дітей старшого дошкільного віку з порушеннями мовлення.

Предмет дослідження – взаємозв’язок між типами батьківського ставлення та рівнями комунікативного розвитку дітей старшого дошкільного віку з порушеннями мовлення.

Мета роботи – вивчити батьківське ставлення як чинник комунікативного розвитку дітей старшого дошкільного віку з порушеннями мовлення та встановити характер взаємозв’язку між типами батьківського ставлення і рівнями комунікативного розвитку дітей означеної категорії.

Гіпотеза дослідження: припускаємо, що між типом батьківського ставлення та рівнем комунікативного розвитку дитини старшого дошкільного віку з порушеннями мовлення існує статистично значущий зв’язок.

Методи дослідження: теоретичні: теоретичний аналіз наукової літератури; емпіричні: психодіагностичне тестування; математичні: кореляційний аналізу за коефіцієнтом Спірмена.

Наукова новизна полягає в емпіричному встановленні характеру взаємозв’язку між типами батьківського ставлення та рівнями комунікативного розвитку дітей старшого дошкільного віку з порушеннями мовлення.

Галузь використання: заклади дошкільної освіти, психологічна служба системи освіти, інклюзивно-ресурсні центри.

БАТЬКІВСЬКЕ СТАВЛЕННЯ, КОМУНІКАТИВНИЙ РОЗВИТОК, ПОРУШЕННЯ МОВЛЕННЯ, ДІТИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ, СІМЕЙНА ВЗАЄМОДІЯ, КОРЕЛЯЦІЙНИЙ АНАЛІЗ.

SUMMARY

Shvets D.Yu. Parental Attitudes as a Factor of Communicative Development in Senior Preschool Children with Speech Disorders.

The qualifying work consists of an Introduction, 3 Chapters, Conclusions, References (74 items, 4 of foreign origin). The qualifying work volume is 77 pages long, 67 of them – main text. There are 5 tables and 3 illustrations.

The qualifying work gives a theoretical survey and describes the empirical research of parental attitudes as a factor of communicative development in senior preschool children with speech disorders. The master thesis is composed of 3 chapters, each of them dealing with different aspects of this problem.

The research object: the communicative development of senior preschool children with speech disorders.

The research subject: the relationship between types of parental attitudes and levels of communicative development in senior preschool children with speech disorders.

The research goal: to study parental attitudes as a factor of communicative development in senior preschool children with speech disorders and to determine the nature of the relationship between types of parental attitudes and levels of children's communicative development.

The research tasks are: to carry out a theoretical analysis of the problem of communicative development of senior preschool children with speech disorders as a psychological problem; to characterize the sample of the study and substantiate the psychodiagnostic toolkit; to describe methods of mathematical data processing; to analyze the features of parental attitudes and the level of communicative development of children; to establish the relationship between indicators of parental attitudes and children's communicative development.

Chapter 1 «Theoretical foundations of the study of parental attitude as a factor of communicative development of children with speech disorders» provides

a theoretical analysis of the communicative development of senior preschool children with speech disorders as a psychological problem, the structure and types of parental attitudes, as well as the relationship between family interaction and the child's communicative development.

In the Chapter 2 «Organization and methods of empirical research» the goal, tasks, and organization of the study are defined, the sample and psychodiagnostic tools are characterized, and methods of mathematical data processing (Spearman's correlation coefficient) are described.

Chapter 3 «Analysis and interpretation of research results» presents the analysis of the features of parental attitudes, the analysis of the level of communicative development of children, and the establishment of the relationship between indicators of parental attitudes and children's communicative development based on the empirical study.

Key words: parental attitude, communicative development, speech disorders, preschool children, family interaction, correlation analysis.

ЗМІСТ

ВСТУП 8

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ БАТЬКІВСЬКОГО СТАВЛЕННЯ ЯК ЧИННИКА КОМУНІКАТИВНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ 11

1.1. Комунікативний розвиток дітей старшого дошкільного віку з порушеннями мовлення як психологічна проблема 11

1.2. Психологічна характеристика батьківського ставлення: структура, типи та компоненти 16

1.3. Взаємозв’язок сімейної взаємодії та комунікативного розвитку дитини 22

РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА МЕТОДИКА ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ 30

2.1. Мета, завдання та організація дослідження 30

2.2. Характеристика вибірки та психодіагностичний інструментарій 35

2.3. Методи математичної обробки результатів 41

РОЗДІЛ 3. АНАЛІЗ ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ 49

3.1. Аналіз особливостей батьківського ставлення 49

3.2. Аналіз рівня комунікативного розвитку дітей 54

3.3. Встановлення взаємозв’язку між показниками батьківського ставлення та комунікативного розвитку дітей 59

ВИСНОВКИ 65

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 68

ВСТУП

Актуальність теми. Комунікативний розвиток дітей старшого дошкільного віку є одним із центральних завдань дошкільної освіти, оскільки саме в цей період формуються базові навички спілкування, що визначають подальшу соціальну адаптацію дитини. Для дітей із порушеннями мовлення цей процес ускладнюється браком мовленнєвих ресурсів, що обмежує їхню здатність повноцінно взаємодіяти з однолітками та дорослими. Водночас сімейне середовище і батьківське ставлення можуть як компенсувати ці труднощі, так і поглиблювати їх. Питання впливу різних типів батьківського ставлення на комунікативний розвиток дітей із порушеннями мовлення залишається недостатньо дослідженим, що зумовлює потребу вивчення цього взаємозв’язку для вдосконалення корекційно-розвивальної роботи з дітьми та їхніми сім’ями.

Об’єкт дослідження – комунікативний розвиток дітей старшого дошкільного віку з порушеннями мовлення.

Предмет дослідження – взаємозв’язок між типами батьківського ставлення та рівнями комунікативного розвитку дітей старшого дошкільного віку з порушеннями мовлення.

Мета дослідження – вивчити батьківське ставлення як чинник комунікативного розвитку дітей старшого дошкільного віку з порушеннями мовлення та встановити характер взаємозв’язку між типами батьківського ставлення і рівнями комунікативного розвитку дітей означеної категорії.

Гіпотеза дослідження: припускаємо, що між типом батьківського ставлення та рівнем комунікативного розвитку дитини старшого дошкільного віку з порушеннями мовлення існує статистично значущий зв’язок.

Завдання дослідження:

1. Здійснити теоретичний аналіз проблеми комунікативного розвитку дітей старшого дошкільного віку з порушеннями мовлення як психологічної проблеми.

2. Розкрити психологічну характеристику батьківського ставлення, його структуру, типи та компоненти.

3. Проаналізувати теоретичні підходи до вивчення взаємозв'язку сімейної взаємодії та комунікативного розвитку дитини.

4. Визначити мету, завдання та організацію емпіричного дослідження.

5. Охарактеризувати вибірку дослідження та обґрунтувати добір психодіагностичного інструментарію.

6. Описати методи математичної обробки отриманих результатів.

7. Провести аналіз особливостей батьківського ставлення у сім'ях дітей старшого дошкільного віку з порушеннями мовлення.

8. Проаналізувати рівень комунікативного розвитку дітей досліджуваної вибірки.

9. Встановити взаємозв'язок між показниками батьківського ставлення та комунікативного розвитку дітей.

Методи дослідження: теоретичний аналіз наукової літератури, узагальнення та систематизація теоретичних даних, психодіагностичне тестування батьків і оцінювання комунікативного розвитку дітей за допомогою стандартизованих методик, математично-статистична обробка даних із застосуванням кореляційного аналізу.

Наукова новизна полягає в емпіричному встановленні характеру взаємозв'язку між типами батьківського ставлення та рівнями комунікативного розвитку дітей старшого дошкільного віку з порушеннями мовлення.

Практична значущість полягає в отримані результати можуть бути використані практичними психологами та педагогами дошкільних закладів освіти для розроблення індивідуальних корекційно-розвивальних програм для дітей із порушеннями мовлення та психологічного супроводу їхніх сімей, зокрема проведення консультацій, тренінгів і просвітницьких заходів, спрямованих на оптимізацію батьківського ставлення.

Надійність та вірогідність результатів дослідження забезпечувались методологічним обґрунтуванням вихідних положень; використанням методів, адекватних меті та завданням дослідження.

Структура кваліфікаційної роботи магістра. Складається зі вступу, 3 розділів, загальних висновків, списку використаних джерел із 74 найменувань Загальний обсяг основного тексту – 67 сторінок. Робота містить 5 таблиць і 3 рисунка.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ БАТЬКІВСЬКОГО СТАВЛЕННЯ ЯК ЧИННИКА КОМУНІКАТИВНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ

1.1. Комунікативний розвиток дітей старшого дошкільного віку з порушеннями мовлення як психологічна проблема

Комунікативний розвиток дитини в дошкільному віці нагадує будівництво мосту між внутрішнім світом дитини та навколишнім середовищем. Цей міст зводиться поступово, і будь-які труднощі у мовленні можуть суттєво сповільнити або ускладнити цей процес. Саме тому питання комунікативного розвитку дітей із порушеннями мовлення набуває пильної уваги з боку педагогів і психологів.

Старший дошкільний вік охоплює приблизно 5-7 років життя дитини та є одним із найбільш насичених з точки зору комунікативного становлення. У цей період дитина активно освоює норми спілкування, вчиться будувати діалог, розуміти наміри співрозмовника та висловлювати власні думки зв’язно і зрозуміло. Комунікативний розвиток у цьому віці охоплює не лише мовленнєві вміння, але й здатність орієнтуватися в соціальних ситуаціях, зчитувати емоційні сигнали і підтримувати контакт з однолітками та дорослими. Дослідження підтверджують, що порушення мовленнєвого розвитку у дітей старшого дошкільного віку супроводжуються несформованістю комунікативних умінь [54, 2719]. Це означає, що мовленнєві труднощі рідко залишаються ізольованою проблемою: вони торкаються всього спектру взаємодії дитини зі світом.

Поняття «комунікативний розвиток» у психолого-педагогічній науці розглядається багатовимірно. Воно охоплює мовленнєву, когнітивну та соціально-поведінкову складові, які разом забезпечують здатність дитини до

повноцінного спілкування [71, 140]. Мовленнєва складова включає вимову, словниковий запас і граматичну правильність. Когнітивна складова передбачає розуміння мовленнєвих конструкцій і здатність до зв’язного висловлювання. Соціально-поведінкова складова відображає вміння ініціювати та підтримувати спілкування, дотримуватися черговості в діалозі та враховувати позицію партнера.

У науковій літературі порушення мовлення класифікуються по-різному залежно від підходу та мети дослідження. Загальне недорозвинення мовлення, дизартрія, заїкання, алалія та інші форми порушень об’єднує одне: вони суттєво деформують комунікативний досвід дитини. Дитина, яка не може чітко висловити думку або відчуває труднощі з вимовою, нерідко уникає спілкування, що поглиблює соціальну ізоляцію. З часом це стає замкненим колом, коли брак спілкувального досвіду ще більше гальмує мовленнєвий прогрес. Окремо варто зазначити, що порушення мовлення можуть бути як первинними, так і вторинними на тлі інших розладів розвитку [46, 274]. Наприклад, у дітей із розладами аутистичного спектра мовленнєві порушення часто виступають додатковим діагнозом і ще більше ускладнюють комунікативний розвиток.

Комунікативні труднощі дітей із порушеннями мовлення не обмежуються сферою мовлення як такого. У дослідженнях зазначається, що ці діти виявляють знижену мотивацію до спілкування, схильність до тривожності в соціальних ситуаціях і труднощі з розумінням зверненого мовлення [4]. Психічний розвиток таких дітей загалом відзначається своєрідністю: вони можуть мати збережений інтелект, але відчувати значні труднощі в мовленнєвій та комунікативній компетентності. Це ставить під сумнів підходи, які зводять роботу з такими дітьми виключно до корекції звуковимови, оминаючи ширшу соціально-психологічну площину.

Формування комунікативних навичок у дітей із порушеннями мовленнєвого розвитку сьогодні залишається відкритою науково-педагогічною проблемою, яку активно вивчають [30]. З одного боку,

мовленнєві порушення тривалий час досліджувалися переважно в логопедичній традиції, де акцент робився на корекції фонетичних і граматичних аспектів мовлення. З іншого боку, у сучасному розумінні цієї проблеми все більшої ваги набуває психологічний вимір, зокрема питання про те, як дитина переживає власні труднощі в спілкуванні та як ці переживання впливають на її загальний розвиток. У рамках психолого-педагогічного підходу комунікативний розвиток розглядається не як окрема навичка, а як інтегративна характеристика особистості.

Обстеження стану мовленнєвого розвитку дитини є необхідним етапом будь-якої корекційної роботи, оскільки дозволяє точно визначити характер порушення та спланувати індивідуальний маршрут [56, 87]. Однак важливо пам’ятати, що стан звуковимови є лише одним із вимірів комунікативного розвитку. Не менш суттєвим є розуміння того, як дитина використовує наявні мовленнєві ресурси у реальних ситуаціях спілкування, як вона реагує на комунікативні труднощі та яку підтримку отримує з боку дорослих. Дані про рівень мовленнєвого розвитку набувають повноти лише в контексті аналізу умов, у яких відбувається комунікативне становлення дитини.

Психологічна проблема комунікативного розвитку дітей із порушеннями мовлення пов’язана з тим, що ці діти нерідко мають спотворений образ себе як суб’єкта спілкування. Постійний досвід нерозуміння або насмішок з боку однолітків формує стійку установку уникання комунікативних ситуацій. Це веде до збіднення досвіду спілкування, а відтак і до затримки подальшого розвитку мовленнєвих умінь. Таке замкнене коло потребує розриву через психологічно безпечне та підтримувальне середовище.

Розвиток комунікативних умінь у дошкільників із порушеннями мовлення охоплює кілька взаємопов’язаних напрямів. Це і розвиток зв’язного мовлення, і формування навичок діалогічної взаємодії, і вироблення здатності до розуміння мовленнєвих і немовленнєвих сигналів [1, 48]. Мистецькі техніки, ігрові методи та інші нестандартні підходи до

корекційної роботи сьогодні розглядаються як засоби, що дозволяють знизити тривожність дитини і стимулювати мовленнєву активність у ненасильницький спосіб. Важливо, що такі підходи орієнтуються не лише на виправлення помилок, але й на побудову позитивного ставлення дитини до власної комунікативної діяльності. Психологічна комфортність у процесі навчання виявляється не менш вагомою, ніж технічна правильність мовленнєвих вправ.

Комунікативний підхід у роботі з дітьми загалом ґрунтується на принципі, що мова засвоюється через реальне спілкування, а не через ізольоване тренування окремих структур [14, 401]. Для дітей із порушеннями мовлення це означає необхідність створення ситуацій, де вони можуть практикувати спілкування в умовах підтримки та прийняття. Такі ситуації можуть організовуватися як в умовах спеціальних занять, так і в повсякденному житті дитини, наприклад через ігрову взаємодію з батьками або груповий простір у садочку. Природне середовище спілкування виявляється не менш дієвим корекційним засобом, ніж структуровані заняття.

Серед чинників, що впливають на комунікативний розвиток дошкільників, окремої уваги заслуговують умови мовного середовища. У дослідженнях білінгвізму дітей дошкільного віку встановлено, що особливості мовного оточення суттєво впливають на темпи і якість комунікативного становлення дитини [37, 90]. Для дітей з порушеннями мовлення це набуває особливого значення, оскільки збідненість або нестабільність мовного середовища може посилювати наявні труднощі. Натомість збагачене, різноманітне та емоційно позитивне мовне середовище здатне компенсувати частину труднощів. Сімейний простір як первинне мовне середовище дитини відіграє в цьому процесі роль, яку важко переоцінити.

Психологічна сторона проблеми комунікативного розвитку дітей з порушеннями мовлення охоплює і питання мотиваційної сфери. Дитина, яка

зазнає систематичних невдач у спілкуванні, поступово знижує власну мотивацію до комунікативних спроб. Формується так зване вивчене безпорадне ставлення до ситуацій спілкування, коли дитина апріорі очікує невдачі та уникає будь-яких комунікативних ризиків. Це явище давно відоме у психології і потребує окремої уваги при побудові корекційних і розвивальних програм для дітей із мовленнєвими порушеннями. Формування пізнавального інтересу і позитивної комунікативної установки є рівнозначними завданнями поряд із власне мовленнєвими вправами.

Комунікативно-мовленнєві вміння дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення є предметом спеціального вивчення в науковій літературі. Встановлено, що навіть діти з однаковим рівнем мовленнєвого недорозвинення можуть суттєво різнитися за рівнем комунікативної активності. Це свідчить про те, що між мовленнєвим дефіцитом і комунікативним функціонуванням немає прямої однозначної залежності. На цей зв’язок впливає ціла система чинників: особистісні характеристики дитини, характер сімейного середовища, досвід попередньої взаємодії з однолітками та ставлення дорослих до мовленнєвих труднощів дитини. Саме тому аналіз комунікативного розвитку дітей з порушеннями мовлення не може бути повноцінним без урахування широкого контексту розвитку.

Дані про розповсюдженість мовленнєвих порушень серед дошкільників підкреслюють масштаб проблеми. Мовленнєві порушення охоплюють значну частку дітей дошкільного віку, при цьому реальні цифри можуть бути вищими через недостатнє охоплення діагностикою. Ці дані також не враховують дітей, у яких мовленнєві труднощі є не провідним діагнозом, але відчутно впливають на комунікативну компетентність. Таким чином, проблема виявляється ширшою, ніж офіційна статистика може відобразити. Це означає, що запит на розуміння психологічних механізмів, які стоять за комунікативними труднощами дітей, є більшим, ніж нині задовольняється в практиці педагогічної роботи.

Отже, комунікативний розвиток дітей старшого дошкільного віку з порушеннями мовлення є складним психологічним явищем, яке поєднує мовленнєвий, когнітивний, мотиваційний і соціальний виміри. Мовленнєве порушення само по собі є лише відправною точкою для розуміння труднощів дитини в спілкуванні, а не вичерпним поясненням цих труднощів. Психологічний підхід до цієї проблеми вимагає розглядати дитину в її цілісності, з урахуванням середовища, в якому вона зростає та спілкується. Сімейний контекст і батьківська взаємодія виступають тут одними з найбільш доступних і впливових ресурсів, здатних підтримати або загальмувати комунікативне становлення дитини, що й визначає центральний напрям подальшого теоретичного аналізу в цій роботі.

1.2. Психологічна характеристика батьківського ставлення: структура, типи та компоненти

Батьківське ставлення є одним із тих психологічних феноменів, який легко спостерігається у повсякденному житті, але надзвичайно складно піддається однозначному теоретичному опису. Дитина зростає не у порожнечі, а в конкретному емоційному та поведінковому полі, яке створюють батьки своїми діями, словами і навіть мовчанням. Розуміння структури цього поля є необхідним кроком для будь-якого дослідження, що вивчає вплив сімейного середовища на розвиток дитини.

У психологічній науці поняття батьківського ставлення трактується неоднозначно. Одні дослідники розуміють його переважно як систему емоційних реакцій батьків щодо дитини, інші наголошують на поведінковому вимірі, треті наполягають на включенні когнітивного компонента, тобто сукупності уявлень батьків про дитину та про власну батьківську роль. Найбільш поширеним у сучасній науці є підхід, що розглядає батьківське ставлення як цілісну систему, у якій афективний, когнітивний і поведінковий компоненти утворюють нерозривну єдність [60].

Такий підхід дозволяє уникнути спрощення, коли аналізується лише емоційна теплота або лише контроль, без урахування того, як ці складові пов’язані між собою. У реальній сімейній взаємодії всі три компоненти діють одночасно і взаємно посилюють або нейтралізують одне одного.

Афективний компонент батьківського ставлення відображає емоційний тон взаємин між батьком і дитиною. Це не просто любов чи відсутність любові, а набагато тонша палітра: прийняття або відторгнення, задоволення від спілкування або хронічна роздратованість, здатність до емпатії або емоційна закритість [58, 298]. Дослідження вказують на те, що саме афективний компонент є базовим у структурі батьківського ставлення, оскільки визначає загальну валентність батьківсько-дитячих стосунків [51, 455]. Без достатньої емоційної теплоти навіть найбільш раціонально організована батьківська поведінка не дає очікуваних результатів для розвитку дитини. Афективна основа стосунків виконує функцію своєрідного фільтра, через який дитина сприймає всі батьківські впливи.

Когнітивний компонент охоплює уявлення батьків про те, якою є дитина, якою вона повинна бути, які можливості вона має і яких зусиль потребує. У дослідженнях наголошується, що уявлення батьків про дитину нерідко розходяться з реальними характеристиками дитини, і ця розбіжність може стати джерелом хронічного напруження у взаєминах [63, 6]. Особливо це стосується батьків дітей із особливими потребами, у яких когнітивний компонент ставлення зазнає суттєвих трансформацій під впливом стресу, пов’язаного з отриманням діагнозу. Батьки, чиї очікування сформувалися до народження дитини або до виявлення порушень, нерідко переживають болісний процес перегляду власних уявлень. Цей процес безпосередньо впливає на те, як батьки взаємодіють із дитиною на практиці.

Поведінковий компонент є найбільш видимим і доступним для спостереження. Він охоплює конкретні практики виховання: рівень вимог, характер контролю, ступінь залучення до діяльності дитини, стратегії реагування на її успіхи та невдачі [39, 684]. Надмірний контроль, наприклад,

є поведінковим проявом, що може поєднуватися з різними афективними та когнітивними фонами. У дослідженнях підкреслюється, що надмірний батьківський контроль гальмує формування самостійності дитини та її здатності до ініціативної комунікації. Поведінковий компонент тісно пов’язаний із когнітивним, адже батько, який вважає дитину нездатною або надто вразливою, схильний обмежувати її самостійність навіть із найкращих намірів.

Розглядаючи структуру батьківського ставлення, варто враховувати також гендерний вимір. Материнське і батьківське ставлення відрізняються не лише за змістом, але й за способом вираження окремих компонентів [7]. Дослідження свідчать, що матері частіше виявляють вищий рівень емоційної залученості та тривожності щодо дитини, тоді як батьки схильні більше акцентувати поведінковий контроль і соціальні досягнення. Водночас ці відмінності не є абсолютними і значною мірою залежать від культурного контексту та індивідуальних характеристик батьків. У сучасних дослідженнях гендерний аспект батьківського ставлення розглядається як динамічна характеристика, яка трансформується під впливом соціальних змін у розподілі батьківських ролей. Для розуміння впливу ставлення на дитину важливо аналізувати не лише материнську, але й батьківську фігуру у їхній взаємодії.

Типологізація батьківського ставлення є однією з найбільш розроблених тем у відповідній науковій літературі. Класичні моделі виокремлюють полярні типи на кшталт прийняття та відторгнення, авторитетності та авторитарності, але сучасні підходи тяжіють до більш нюансованих класифікацій. У вітчизняних дослідженнях поширена класифікація, що включає такі типи, як безумовне прийняття, прийняття з умовами, амбівалентне ставлення та відторгнення [62]. Кожен тип породжує специфічний характер взаємодії, який дитина інтеріоризує і відтворює у власному соціальному досвіді. Тип батьківського ставлення не є жорстко фіксованою характеристикою, він може змінюватися залежно від обставин, стресових навантажень і ресурсів підтримки, доступних батькам.

Тип безумовного прийняття передбачає, що батьки люблять дитину незалежно від її досягнень, зовнішності, поведінки або наявності порушень. У такому середовищі дитина отримує надійну базу для експериментування зі спілкуванням без страху відторгнення. Прийняття з умовами, натомість, означає, що любов і схвалення надаються дитині за відповідність певним стандартам. Це формує у дитини тривожну орієнтацію на схвалення і нерідко пригнічує комунікативну ініціативу. Амбівалентне ставлення характеризується непослідовністю емоційних реакцій батьків, коли та сама поведінка дитини може отримувати протилежні відгуки залежно від настрою батьків, що вносить дезорієнтацію у комунікативний досвід дитини [73, 141].

Відторгнення як тип батьківського ставлення може бути явним або прихованим. Явне відторгнення виявляється у негативних оцінках дитини, байдужості до її потреб та відсутності емоційного контакту. Приховане відторгнення нерідко маскується надмірною опікою або гіперконтролем, але за формою підтримки ховається небажання приймати дитину такою, якою вона є [52, 76]. У дослідженнях батьків дітей з особливими потребами описуються психологічні захисти, які дозволяють батькам не усвідомлювати власного відторгнення, переформатовуючи його у тривогу або надмірну опіку. Розпізнавання таких прихованих форм ставлення є непростим завданням як для самих батьків, так і для фахівців, які з ними працюють.

Особливе місце у типологіях батьківського ставлення займає гіперопіка. Вона характеризується надмірним захистом дитини від будь-яких труднощів, обмеженням її самостійності та постійним контролем. Дослідження наголошують на тому, що гіперопіка суттєво обмежує можливості дитини набувати досвід самостійного вирішення проблем і активної комунікації. При цьому батьки, які реалізують гіперопічний стиль, нерідко щиро переконані, що діють в інтересах дитини. Саме ця суперечність між намірами батьків і реальними наслідками їхньої поведінки робить гіперопіку одним із найбільш складних для корекції типів ставлення. Для дитини з порушеннями мовлення гіперопічне середовище є особливо

несприятливим, оскільки позбавляє її природних стимулів для мовленнєвої активності.

Не менш значущим є тип емоційного відчуження, який може виявлятися навіть у зовні благополучних сім'ях. Батьки з таким типом ставлення фізично присутні поруч із дитиною, але емоційно недоступні. Вони виконують усі матеріальні обов'язки, але не вступають у справжній емоційний контакт із дитиною. Дослідження свідчать, що материнська дистантність і знижена чутливість до сигналів дитини асоціюються з підвищеним ризиком психосоматичних розладів та комунікативних труднощів у дошкільному віці. Для мовленнєвого розвитку особливо руйнівним є дефіцит спільного уваги і діалогічної взаємодії, яку емоційно відсторонені батьки не забезпечують навіть мимоволі.

Структуру батьківського ставлення неможливо розглядати у відриві від більш широкого контексту сімейної системи. Батьківське ставлення формується під впливом власного досвіду батьків у їхніх сім'ях походження, особливостей подружніх взаємин, соціально-економічних умов і психологічних ресурсів конкретної сім'ї. Дослідження підкреслюють, що рефлексія власного досвіду є одним із чинників, який дозволяє батькам усвідомити і за потреби змінити успадковані моделі ставлення до дітей. Батьки, які здатні рефлексивно ставитися до своїх батьківських реакцій, виявляють більшу гнучкість у взаємодії з дитиною та кращу чутливість до її потреб. Розвиток батьківської рефлексії є одним із напрямів психологічної роботи з сім'ями дітей, які мають особливі потреби.

У контексті дітей із порушеннями мовлення батьківське ставлення набуває додаткового шару складності. Виявлення мовленнєвого порушення у дитини стає для батьків стресовою подією, яка може змінити усталений характер їхнього ставлення. Дослідження показують, що батьки дітей із мовленнєвими порушеннями нерідко переживають почуття провини, тривогу щодо майбутнього дитини та невизначеність у виборі стратегій поведінки [44, 144]. Ці переживання можуть трансформуватися у надмірну

опіку, тривожну гіперконтролюючу поведінку або, навпаки, у відстороненість як форму психологічного захисту. Усі ці варіанти реагування безпосередньо відображаються на характері взаємодії з дитиною і на умовах, у яких відбувається її мовленнєвий і комунікативний розвиток. Ставлення до дитини в таких сім'ях стає нерозривно пов'язаним зі ставленням батьків до самого факту порушення.

У науковій літературі наголошується на зв'язку між типом батьківського ставлення і рівнем розвитку емоційного інтелекту дітей. Встановлено, що домінуючий тип батьківського ставлення є значущим предиктором рівня розвитку емоційного інтелекту молодших школярів. Оскільки емоційний інтелект і комунікативні здібності тісно взаємопов'язані, цей висновок є актуальним і для дошкільного вікового діапазону. Дитина, яка зростає в умовах прийняття, вчиться розуміти власні емоції і емоції інших, що безпосередньо впливає на якість її комунікативної взаємодії. Навпаки, у середовищі з несприятливим типом ставлення емоційний розвиток дитини гальмується і ускладнює формування повноцінних навичок спілкування.

Компонентна структура батьківського ставлення також розглядається у зв'язку зі стилями сімейного виховання. Між стилем виховання і типом батьківського ставлення існує тісний взаємозв'язок, хоча ці поняття не є тотожними. Стиль виховання є більш широкою категорією, яка охоплює принципи і методи впливу на дитину, тоді як батьківське ставлення відображає передусім якість емоційного зв'язку і внутрішніх репрезентацій дитини у свідомості батьків. Водночас у реальній практиці ці два феномени нерозривно переплітаються: певні типи ставлення закономірно породжують певні стилі взаємодії. Дослідження підтверджують, що авторитарний стиль виховання асоціюється з більш жорстким контролем і нижчим рівнем прийняття, а демократичний поєднується з вищим рівнем емоційної теплоти та залученості. Ця взаємообумовленість є важливою для розуміння того, як сімейне середовище в цілому впливає на комунікативний розвиток дитини.

Цілісна характеристика батьківського ставлення потребує врахування не лише індивідуальних особливостей батьків, але й того, як батьківські взаємини вибудовуються у групі підтримки. Дослідження свідчать, що участь у групових програмах для батьків дітей із особливими потребами сприяє оптимізації материнського ставлення та підвищенню рефлексивності [20, 37]. У груповому просторі батьки отримують можливість не лише набувати нові знання, але й переосмислювати власний досвід у контексті досвіду інших. Це сприяє зниженню тривожності, пов’язаної з дитячим діагнозом, і поступовій трансформації ставлення у напрямі більшої прийнятності та чутливості до потреб дитини. Такі зміни у батьківському ставленні безпосередньо відображаються на характері спілкування з дитиною і на умовах її розвитку.

Таким чином, батьківське ставлення є складним психологічним утворенням, яке об’єднує афективний, когнітивний і поведінковий компоненти у динамічну систему взаємин між батьком і дитиною. Ця система формується під впливом численних чинників: особистісних особливостей батьків, їхнього власного дитячого досвіду, гендерних відмінностей, особливостей дитини та умов сімейного функціонування. Різноманіття типів батьківського ставлення відображає широкий спектр можливих стратегій взаємодії з дитиною, кожна з яких має специфічні наслідки для її розвитку. У контексті дітей із порушеннями мовлення розуміння структури і типів батьківського ставлення є необхідною основою для аналізу того, як саме сімейне середовище впливає на комунікативне становлення дитини, що й буде предметом розгляду в наступному підрозділі цієї роботи.

1.3. Взаємозв’язок сімейної взаємодії та комунікативного розвитку дитини

Сімейна взаємодія нагадує постійно діючий навчальний простір, у якому дитина щодня отримує уроки спілкування, навіть коли ніхто свідомо

нічого не викладає. Кожен обмін репліками за столом, кожна реакція батьків на питання дитини, кожне спільне читання або гра формують її уявлення про те, як влаштоване спілкування і чого від нього варто очікувати. Для дітей із порушеннями мовлення цей простір набуває особливого значення, адже саме в ньому компенсуються або поглиблюються труднощі, що виникають поза домом.

Поняття сімейної взаємодії у психолого-педагогічній науці охоплює широкий спектр явищ. Воно включає не лише мовленнєвий обмін між членами родини, але й емоційний клімат, розподіл ролей, стратегії вирішення конфліктів і способи передачі цінностей від покоління до покоління [32]. Сімейна комунікація розглядається як система взаємодії, яка забезпечує емоційне благополуччя всіх членів родини, і водночас як середовище, у якому дитина набуває перших і найбільш стійких комунікативних моделей [59]. Ці моделі засвоюються не через пряме навчання, а через імітацію, спостереження і повторюваний досвід участі у сімейному спілкуванні. Саме тому зміни у сімейній взаємодії здатні суттєво впливати на комунікативний розвиток дитини навіть без спеціально організованих занять.

Зв’язок між сімейним середовищем і мовленнєвим розвитком дитини є одним із найбільш документованих у відповідній науковій літературі. Встановлено, що якість мовленнєвого середовища в сім’ї, тобто різноманітність і багатство мовленнєвих стимулів, кількість і характер мовленнєвих звернень до дитини, тісно пов’язані з темпами формування у неї словникового запасу та граматичної компетентності. Сім’я, де з дитиною постійно розмовляють, читають їй вголос, обговорюють побачене та почуте, забезпечує значно потужнішу базу для мовленнєвого розвитку, ніж та, де домінує мовчання або одностороннє мовленнєве середовище. Для дитини з порушеннями мовлення цей чинник набуває подвоєного значення: при слабкості внутрішніх мовленнєвих ресурсів зовнішнє мовленнєве середовище виконує компенсаторну функцію.

Сімейна комунікація впливає на комунікативний розвиток дитини одразу через кілька механізмів. Серед них можна виокремити моделювання комунікативної поведінки, забезпечення зворотного зв'язку, створення мотивації до мовленнєвої активності і формування у дитини базових переконань про комунікацію як безпечний або небезпечний простір [65]. Стиль сімейного спілкування безпосередньо пов'язаний із розвитком соціальної впевненості дитини та її готовністю ініціювати комунікативний контакт. Дитина, яка зростає в родині, де думки вислуховуються, питання приймаються із цікавістю, а помилки не карають, поступово формує позитивну комунікативну установку. Ця установка стає фундаментом для подальшого розгортання комунікативних умінь у ширшому соціальному просторі, зокрема в групі однолітків.

Не менш важливим є механізм зворотного зв'язку у сімейній взаємодії. Якщо батьки уважно сприймають спроби дитини висловитися, відповідають на них змістовно і заохочують продовжувати говорити навіть при наявності мовленнєвих помилок, дитина отримує потужне підкріплення власної комунікативної активності. Натомість систематична критика, виправлення у невідповідний момент або ігнорування мовленнєвих ініціатив формує у дитини небажання висловлюватися [9]. Педагогічні умови взаємодії із сім'єю щодо формування комунікативних умінь у дошкільнят підкреслюють, що батьки і педагоги разом формують єдине комунікативне середовище, і неузгодженість між домашньою та інституційною практиками може суттєво знизити ефективність будь-яких корекційних зусиль. Тобто навіть найбільш продумана логопедична робота втрачає частину свого потенціалу, якщо вдома дитина отримує протилежні сигнали.

Окремої уваги заслуговує роль сімейних конфліктів і рівня напруженості у родині. Дослідження з психологічних особливостей міжособистісної комунікації в процесі сімейних конфліктів фіксують, що хронічна конфліктність у родині деформує комунікативні моделі всіх її членів, включаючи дітей [31]. Дитина, яка регулярно спостерігає

дисфункційне спілкування між батьками, засвоює саме ці патерни як норму і відтворює їх у власних взаємодіях. Для дітей із вже наявними мовленнєвими труднощами хронічний стрес у сімейному середовищі є додатковим навантаженням, яке підвищує тривожність і може посилювати прояви мовленнєвих порушень. Конструктивна ж комунікація між батьками, навіть у складних ситуаціях, демонструє дитині ефективні стратегії спілкування, які вона може поступово засвоювати.

Сімейна комунікація слугує дитині своєрідним тренажером для відпрацювання соціально-комунікативних навичок ще до їхнього виходу у більш широкий соціальний простір. У дослідженнях наголошується на необхідності цілеспрямованого розширення соціально-комунікативних ситуацій у домашньому середовищі для дітей із порушеннями психофізичного розвитку [36]. Це означає, що корекційна робота з такими дітьми не може обмежуватися стінами спеціального закладу. Домашнє середовище потребує насичення різноманітними комунікативними ситуаціями, які дають дитині змогу практикувати нові навички у знайомому і безпечному контексті. Батьки при цьому виступають не просто спостерігачами корекційного процесу, а активними його учасниками, що організовують щоденну комунікативну практику дитини.

Цікавим є питання про те, як характер батьківсько-дитячих стосунків у ранні роки відображається на комунікативному розвитку дитини в подальшому. Теоретичні аспекти зв’язку спілкування з батьківсько-дитячими стосунками свідчать про те, що комунікативні навички, набуті у сімейному контексті, виявляються стійкими і переносяться на взаємодію з однолітками та дорослими поза сім’єю [13]. При цьому нерозвиненість комунікативних навичок, що формується в умовах дисфункційних батьківсько-дитячих стосунків, стає помітною саме тоді, коли дитина опиняється в ситуації необхідності самостійно будувати стосунки поза сім’єю. Для дітей дошкільного віку ця закономірність виявляється вже в груповому просторі дитячого садка, де якість спілкування з однолітками значною мірою відображає характер попереднього сімейного комунікативного досвіду.

Варто розглянути й вплив інформаційного середовища на характер сімейної взаємодії. Дослідження фіксують, що цифрові технології і надмірне використання гаджетів батьками негативно позначаються на якості живого мовленнєвого спілкування в родині [64, 2049]. Коли батьки зосереджені на екрані, вони стають менш чуйними до комунікативних сигналів дитини, менш схильними підтримувати спільну увагу і розгорнутий діалог. Для дитини з мовленнєвими порушеннями дефіцит живої батьківської мовленнєвої взаємодії є особливо відчутним, адже саме така взаємодія є природним і потужним стимулом до мовленнєвого розвитку. Натомість насичений інформаційний простір без достатнього живого спілкування не забезпечує тих мовленнєвих зразків, які дитина могла б засвоїти та відтворити. Така ситуація актуалізує завдання свідомого регулювання сімейного мовленнєвого середовища.

Педагогіка сімейного виховання розглядає родину як первинний виховний інститут, де закладаються базові ціннісні орієнтації, поведінкові стратегії і соціальні навички. У цьому сенсі сімейна взаємодія не є лише тлом для розвитку дитини, а виступає активним чинником, що формує конкретні характеристики її особистості та компетентності. Роль батьків у цьому процесі є не замінною жодним педагогічним впливом ззовні, оскільки саме сімейне середовище забезпечує ту неперервність і емоційну насиченість досвіду, яка є необхідною умовою повноцінного розвитку. Для дітей із порушеннями мовлення ця неперервність особливо цінна, адже вона дозволяє переносити набуті на заняттях навички у повсякденні ситуації спілкування без штучного перериву між «навчанням» і «життям».

Встановлено, що сімейна комунікація відіграє роль психологічного буфера, що знижує у дитини рівень соціальної тривожності та підвищує її готовність до контакту з іншими людьми. Коли батьки підтримують відкриту і приймаючу комунікативну атмосферу вдома, дитина накопичує досвід успішного спілкування, який переноситься на інші соціальні ситуації. Цей досвід особливо цінний для дітей із порушеннями мовлення, які нерідко

мають знижену комунікативну самоефективність через повторні невдачі у спілкуванні. Позитивний досвід, набутий у безпечному сімейному просторі, може суттєво змінити внутрішні установки дитини щодо власної комунікативної спроможності. Таким чином, сімейна взаємодія виконує не лише навчальну, але й психотерапевтичну функцію в контексті мовленнєвих труднощів дитини.

Важливим аспектом є питання узгодженості між сімейним і корекційно-педагогічним середовищем. Дослідження педагогічних умов взаємодії із сім'єю підкреслюють, що ефективне формування комунікативних умінь у дошкільнят передбачає системну співпрацю між педагогами, логопедами і батьками. Без такої співпраці батьки можуть несвідомо руйнувати те, що будується на заняттях, просто через незнання або неузгодженість у підходах. Натомість батьки, які розуміють логіку корекційної роботи і свідомо підтримують її вдома, стають повноправними союзниками у розвитку дитини. Така партнерська модель сімейно-педагогічної взаємодії є значно ефективнішою за модель, у якій батьки залишаються пасивними отримувачами рекомендацій.

Серед характеристик сімейної взаємодії, що найбільш безпосередньо пов'язані з комунікативним розвитком дитини, науковці виокремлюють рівень спільної уваги, частоту ініціювання батьками діалогу, якість реагування на дитячі мовленнєві прояви та наявність у сімейному просторі ритуалів спільного читання і обговорення. Кожен із цих чинників окремо має помірний вплив на розвиток дитини, проте в сукупності вони формують потужне стимулювальне середовище. Дефіцит будь-якого з них може бути частково компенсований достатнім рівнем інших, що пояснює значну варіативність у рівнях мовленнєвого розвитку дітей з різними сімейними умовами. При цьому для дітей із порушеннями мовлення навіть незначне збагачення сімейного комунікативного середовища може давати відчутний позитивний ефект.

Сімейна взаємодія також визначає, наскільки дитина відчуває себе суб’єктом спілкування, чиї слова мають вагу і цінність. У сім’ях, де дітей вислуховують і беруть до уваги їхню думку, формується відчуття комунікативної суб’єктності, яке є необхідною передумовою для ініціативної мовленнєвої поведінки. У сім’ях, де думка дитини систематично ігнорується або де дитина не отримує достатнього простору для власного мовлення, формується протилежний досвід. Цей досвід пасивності у спілкуванні переноситься у взаємодію з педагогами та однолітками і суттєво знижує ефективність будь-якого корекційного впливу. Для дітей із порушеннями мовлення подолання цієї комунікативної пасивності є одним із найважчих завдань.

Виховання у сім’ї передбачає не лише безпосередню взаємодію, але й ширший вплив на систему цінностей і ставлення дитини до себе та до інших . Дитина, яка зростає в родині з позитивним ставленням до труднощів як до тимчасових і переборних, значно менше травматизується власними мовленнєвими проблемами і більш наполегливо шукає шляхи їхнього подолання. Навпаки, у сім’ях, де помилки сприймаються як катастрофа або сором, дитина засвоює аналогічне ставлення і до власних мовленнєвих труднощів. Це суттєво знижує її готовність до комунікативного ризику і звужує зону активного мовленнєвого експериментування.

Сімейна комунікація також впливає на збереження психічного здоров’я дитини, створюючи умови для здорового емоційного розвитку або, навпаки, накопичення хронічного стресу. Психічне здоров’я і комунікативний розвиток перебувають у двосторонньому зв’язку: психологічне благополуччя сприяє мовленнєвій активності, а успішний комунікативний досвід підтримує психологічне благополуччя. Для дітей із порушеннями мовлення цей зв’язок є особливо значущим, адже вони є вразливішими до психологічних наслідків комунікативних невдач. Сімейне середовище, що підтримує емоційну стабільність, знижує цю вразливість і підвищує стресостійкість дитини у ситуаціях спілкування поза домом.

Підводячи підсумок теоретичного аналізу, можна констатувати, що взаємозв’язок сімейної взаємодії та комунікативного розвитку дитини є багатоплановим і реалізується через численні механізми одночасно. Сімейна взаємодія виступає і моделлю для наслідування, і середовищем для практики, і джерелом емоційної підтримки, і простором для формування комунікативних переконань. Для дітей старшого дошкільного віку з порушеннями мовлення цей зв’язок набуває особливого значення, адже саме сімейне середовище здатне підсилювати або пом’якшувати вплив мовленнєвих труднощів на загальний комунікативний розвиток. Теоретичний аналіз, проведений у трьох підрозділах першого розділу, створює підґрунтя для переходу до емпіричного дослідження, у якому ці теоретичні взаємозв’язки будуть перевірені на реальній вибірці дітей та їхніх батьків.

РОЗДІЛ 2
ОРГАНІЗАЦІЯ ТА МЕТОДИКА ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

2.1. Мета, завдання та організація дослідження

Будь-яке серйозне емпіричне дослідження починається з чіткого визначення того, що саме вивчається, навіщо і в який спосіб. Без цього навіть найретельніший збір даних перетворюється на набір розрізнених спостережень без можливості зробити обґрунтовані висновки. Тому перший крок у практичній частині цієї роботи полягає у формулюванні мети, конкретних завдань і програми організації дослідницького процесу.

Метою дослідження є вивчення батьківського ставлення як чинника комунікативного розвитку дітей старшого дошкільного віку з порушеннями мовлення. Ця мета передбачає не лише опис наявних характеристик, а й виявлення зв’язків між типами батьківського ставлення та рівнями комунікативного розвитку дітей. Таким чином, дослідження поєднує описовий і аналітичний виміри.

Для досягнення сформульованої мети були визначені такі завдання. Вивчити теоретичні підходи до розуміння батьківського ставлення та комунікативного розвитку дітей дошкільного віку з порушеннями мовлення. Визначити психодіагностичний інструментарій, придатний для вимірювання обраних конструктів. Провести емпіричне дослідження із залученням батьків дітей старшого дошкільного віку, які мають порушення мовлення. Проаналізувати отримані дані та встановити характер взаємозв’язку між показниками батьківського ставлення та рівнями комунікативного розвитку дітей. Розробити рекомендації для батьків і фахівців на основі виявлених закономірностей.

Організація емпіричного дослідження вимагає чіткої програми, що охоплює всі етапи, від постановки проблеми до інтерпретації

результатів [41]. Програма дослідження виконує роль своєрідного маршруту: вона дозволяє дослідникові не відхилятися від обраного напряму навіть тоді, коли зібрані дані починають створювати нові запитання. Без такої програми дослідницький процес ризикує перетворитися на стихійний пошук без чіткої логіки. У провідних наукових традиціях організація психологічних і соціально-психологічних досліджень передбачає послідовне проходження кількох обов'язкових етапів, кожен із яких має власну функцію та власний набір методів.

Дослідження охоплювало три послідовні етапи. На підготовчому етапі здійснювався аналіз наукової літератури, формувалася теоретична база, визначалися мета, завдання та гіпотеза дослідження, добирався психодіагностичний інструментарій. Цей етап є необхідним, оскільки дозволяє уникнути дублювання вже відомих результатів і спрямувати зусилля на справді нез'ясовані питання. На основному етапі проводилося безпосереднє збирання емпіричних даних: батьки заповнювали стандартизовані опитувальники, а фахівці дошкільних закладів надавали оцінки комунікативного розвитку дітей. На аналітичному етапі отримані дані оброблялися математично-статистичними методами, формулювалися висновки та розроблялися практичні рекомендації.

Гіпотеза дослідження полягала у припущенні, що між типом батьківського ставлення та рівнем комунікативного розвитку дитини старшого дошкільного віку з порушеннями мовлення існує статистично значущий зв'язок. Зокрема, передбачалося, що прийняттєве ставлення батьків корелює з вищими показниками комунікативного розвитку, тоді як відкидальне або гіперконтролююче ставлення пов'язане з нижчими рівнями комунікативних умінь. У дослідженнях батьківського ставлення підтверджується, що воно суттєво впливає на розвиток дитини в різних сферах, зокрема у соціальному та мовленнєвому вимірах [60]. Батьківське ставлення постає не просто фоновим чинником, а активним регулятором дитячого розвитку, що визначає темп і якість освоєння комунікативних навичок [29, 109].

Дослідницька вибірка формувалася з урахуванням кількох чітко визначених критеріїв відбору. До участі у дослідженні запрошувалися батьки (мами або тата) дітей старшого дошкільного віку від п’яти до семи років, у яких офіційно діагностовано порушення мовлення. Обов’язковою умовою було відвідування дитиною дошкільного закладу або логопедичної групи, оскільки це забезпечувало можливість незалежної оцінки комунікативного розвитку дитини з боку фахівця. Також враховувалася добровільна поінформована згода батьків на участь у дослідженні. Критеріями виключення були наявність у дитини супутніх нейропсихологічних або сенсорних порушень, що могли б самостійно пояснити затримку комунікативного розвитку, а також відмова батьків від надання повного обсягу інформації.

Загальна чисельність вибірки становила 25 осіб. Вибірка такого розміру є достатньою для проведення кореляційного аналізу та встановлення попередніх закономірностей у межах пілотного або кваліфікаційного дослідження. У дослідженнях подібного спрямування зазначається, що навіть порівняно невелика за обсягом, але однорідна вибірка здатна забезпечити надійні результати за умови правильного підбору методів аналізу [34, 27]. Важливо, що однорідність вибірки досягалася через суворе дотримання критеріїв відбору, а не через збільшення кількості учасників.

Усі учасники вибірки були поділені на дві групи відповідно до типу порушення мовлення у дитини. До першої групи увійшли 13 батьків дітей із загальним недорозвиненням мовлення, до другої групи включили 12 батьків дітей із фонетико-фонематичними порушеннями мовлення. Такий розподіл дозволив не лише охарактеризувати загальні тенденції у всій вибірці, а й простежити, чи є відмінності у батьківському ставленні та рівнях комунікативного розвитку між цими двома підгрупами. Дослідження комунікативних навичок у дітей із різними типами порушень підтверджує, що форма та тяжкість мовленнєвого розладу суттєво впливають на профіль соціально-комунікативних труднощів [27, 261].

Серед 25 учасників переважали матері дітей, їх налічувалося 19 осіб, тоді як батьки склали 6 осіб. Такий розподіл є типовим для досліджень батьківського ставлення в українському контексті, де матері традиційно частіше беруть участь у взаємодії з освітніми та реабілітаційними установами [7]. Вік учасників коливався від 24 до 46 років, із середнім значенням близько 33 років. За рівнем освіти вибірка виявилася неоднорідною: вищу освіту мали 16 осіб, середню спеціальну освіту мали 9 осіб. Сімейний статус у переважної більшості учасників був повна сім’я, таких виявилося 19 осіб, тоді як 6 осіб виховували дитину одноосібно. Ці соціально-демографічні характеристики були враховані при інтерпретації результатів як потенційні контекстуальні чинники.

Для забезпечення коректного і прозорого збору інформації кожен учасник дослідження заповнював анкету біографічного блоку. Ця анкета містила такі позиції: прізвище, ім’я та по батькові учасника, вік, рівень освіти, сімейний статус, кількість дітей у сім’ї та вік дитини з порушенням мовлення. Також фіксувався тип мовленнєвого порушення дитини відповідно до наявного логопедичного висновку. Біографічний блок виконував подвійну функцію: він дозволяв описати вибірку кількісно та слугував основою для аналізу можливих соціально-демографічних відмінностей у показниках батьківського ставлення [43]. Анонімність учасників при обробці та поданні результатів була гарантована через використання числових кодів замість особистих даних.

Організація дослідження відповідала принципам добровільності, поінформованості та конфіденційності. Кожен учасник отримував усне пояснення мети дослідження та підписував форму поінформованої згоди. У дослідженнях, що стосуються сімейної взаємодії та батьківських практик, дотримання етичних норм є не формальністю, а необхідною умовою отримання достовірних даних, оскільки учасники охочіше надають відверту інформацію в умовах гарантованої безпеки. Особливо це стосується тем, пов’язаних із батьківством і вихованням дітей з особливими потребами, де батьки часто відчувають підвищену тривогу та уразливість.

Збір даних відбувався в умовах дошкільних навчальних закладів і спеціалізованих логопедичних груп. Адміністрація закладів надавала дозвіл на проведення дослідження, а логопеди і вихователі слугували посередниками у встановленні контакту з батьками. Такий підхід до організації збору даних є методологічно виправданим, оскільки звичне середовище знижує рівень тривоги у потенційних учасників і підвищує відсоток заповнення методик [21, 50]. Батькам пропонувалося заповнити методики самостійно у зручний для них час протягом одного-двох тижнів. Дослідник залишався доступним для відповіді на запитання, що виникали під час заповнення.

Паралельно з опитуванням батьків здійснювалася оцінка комунікативного розвитку дітей. Цю оцінку проводили логопеди і вихователі, які безпосередньо працювали з дітьми і мали не менш як трьохмісячний досвід спостереження за кожною конкретною дитиною. Залучення незалежних фахівців до оцінювання дозволило уникнути систематичної помилки, яка виникла б, якби оцінку надавали самі батьки, чиї відповіді одночасно становили інший масив даних. Подібна стратегія подвійного джерела інформації є поширеним методологічним прийомом у дослідженнях дитячого розвитку.

Весь дослідницький процес тривав упродовж чотирьох місяців. Перший місяць був присвячений підготовці: узгодження з адміністрацією закладів, відбір учасників, проведення інструктажу. Протягом другого і третього місяців здійснювалося безпосереднє збирання даних. Четвертий місяць відводився на математичну обробку результатів, їх інтерпретацію та формулювання висновків. Такий розподіл часу забезпечував рівномірне навантаження на кожному етапі і знижував ризик методологічних помилок, що виникають при поспішному проведенні досліджень. Загалом організаційна схема дослідження відповідала стандартам проведення психолого-педагогічних досліджень в Україні.

Таким чином, дослідження було організоване як структурований багатоетапний процес з чітко визначеною метою, конкретними завданнями та обґрунтованою гіпотезою. Вибірка формувалася за суворими критеріями відбору і забезпечувала представленість двох типів мовленнєвих порушень. Збір даних відбувався в природних умовах із дотриманням усіх етичних вимог і з залученням незалежних джерел інформації. Ця організаційна база створила надійне підґрунтя для подальшого психодіагностичного обстеження та статистичного аналізу, результати яких розглядаються у наступних підрозділах роботи.

2.2. Характеристика вибірки та психодіагностичний інструментарій

Будь-яке емпіричне дослідження набуває наукової ваги лише тоді, коли вибірка підібрана обґрунтовано, а інструменти вимірювання відповідають поставленим завданням. У цьому підрозділі розкривається склад учасників дослідження та обґрунтовується добір психодіагностичних методик, які забезпечили збір надійних і валідних даних про батьківське ставлення та комунікативний розвиток дітей.

Вибірка дослідження формувалася цілеспрямованим способом, що передбачав чітке визначення ознак, яким мав відповідати кожен учасник. До участі запрошувалися батьки дітей старшого дошкільного віку від п’яти до семи років, у яких логопедом встановлено офіційний діагноз порушення мовлення. Залучення учасників відбувалося через дошкільні навчальні заклади та спеціалізовані логопедичні групи, що давало змогу паралельно отримувати незалежну оцінку комунікативного розвитку дітей від фахівців. Добровільна поінформована згода батьків на участь у дослідженні була обов’язковою умовою включення до вибірки. Критеріями виключення слугували наявність у дитини підтверджених нейропсихологічних або сенсорних порушень, що могли б самостійно зумовлювати відставання в комунікативному розвитку, а також неповнота заповнення методик.

Загальна чисельність вибірки становила 25 осіб. Розмір вибірки такого масштабу є прийнятним для кореляційних досліджень у педагогічній та психологічній галузях, де першочерговою метою є виявлення попередніх закономірностей у відносно однорідній групі учасників. У фахових дослідженнях зазначається, що за умов правильного підбору статистичних методів навіть порівняно невелика вибірка здатна забезпечити надійні та відтворювані результати [18, 4]. Відповідно, критерієм якості тут виступає не кількісний показник, а обґрунтованість критеріїв відбору та однорідність учасників за діагностично значущими ознаками.

Усі учасники були розподілені на дві підгрупи відповідно до типу мовленнєвого порушення у дитини. До першої підгрупи увійшли 13 батьків дітей із загальним недорозвиненням мовлення. Друга підгрупа об’єднала 12 батьків дітей із фонетико-фонематичними порушеннями мовлення. Такий розподіл дозволив досліджувати не лише загальну картину батьківського ставлення, а й виявляти можливі відмінності між підгрупами. Науковці підкреслюють, що форма та тяжкість мовленнєвого розладу суттєво визначають профіль комунікативних труднощів дитини, тому урахування типу порушення при формуванні підгруп є методологічно виправданим кроком [74, 15].

Соціально-демографічний склад вибірки відзначався певною неоднорідністю, що є типовим для досліджень у природних умовах. Серед 25 учасників переважали матері, яких налічувалося 19 осіб, тоді як батьки становили 6 осіб. Така диспропорція відображає реальну картину залученості батьків до взаємодії з освітніми та реабілітаційними установами, зафіксовану в дослідженнях батьківства в українському контексті [40].

Вік учасників коливався від 24 до 46 років, середнє значення становило близько 33 років. Вищу освіту мали 16 осіб, середню спеціальну освіту мали 9 осіб. За сімейним статусом 19 осіб виховували дитину у повній сім’ї, 6 осіб виконували батьківські обов’язки одноосібно.

Соціально-демографічні характеристики вибірки наведено в Таблиці 2.1.

Таблиця 2.1 – Соціально-демографічні характеристики учасників дослідження

Характеристика	Категорія	Кількість осіб	Відсоток
Стать	Матері	19	76,0
Стать	Батьки	6	24,0
Рівень освіти	Вища	16	64,0
Рівень освіти	Середня спеціальна	9	36,0
Сімейний статус	Повна сім’я	19	76,0
Сімейний статус	Неповна сім’я	6	24,0
Тип порушення мовлення дитини	Загальне недорозвинення мовлення	13	52,0
Тип порушення мовлення дитини	Фонетико-фонематичні порушення	12	48,0

Для вимірювання батьківського ставлення у дослідженні було застосовано методику діагностики батьківського ставлення, розроблену А. Варга та В. Століним. Ця методика є одним із найбільш поширених і психометрично обґрунтованих інструментів вивчення батьківського ставлення у вітчизняній психолого-педагогічній традиції. Вона дозволяє виявити п’ять ключових аспектів ставлення батьків до дитини: прийняття чи відкидання, кооперацію, симбіоз, контроль і ставлення до невдач дитини. Методика успішно застосовувалася у дослідженнях батьківського ставлення до дітей із порушеннями мовлення та дітей з особливими потребами [45]. У роботах, присвячених вивченню взаємозв’язку сімейного виховання зі страхами та тривожністю дітей, ця методика також показала свою дієвість [73, 141]. Вона реалізується у форматі стандартизованого опитувальника, де батько або мати обирає варіанти відповідей, що найбільш точно відображають його ставлення до конкретної дитини.

Методика складається з 61 твердження, до кожного з яких пропонується два варіанти відповіді: «так» або «ні». Заповнення методики займає від 15 до 25 хвилин, що робить її зручною для використання в умовах дошкільного закладу. Результати підраховуються за п’ятьма шкалами, кожна з яких відображає окремий вимір батьківського ставлення і може бути інтерпретована як самостійно, так і у сукупності з рештою шкал. Саме комплексний профіль за п’ятьма шкалами дозволяє отримати диференційоване уявлення про те, яким є ставлення конкретного батька або матері до своєї дитини. У дослідженнях батьківського ставлення до дітей із особливими потребами підтверджується, що методика однаково ефективно працює як із батьками нормотипових дітей, так і з батьками дітей, які мають різноманітні труднощі розвитку [61, 50].

Для оцінювання комунікативного розвитку дітей було застосовано метод структурованого спостереження з використанням карти оцінки комунікативних умінь дитини дошкільного віку. Заповнення карти здійснювалося логопедами та вихователями, які мали не менш як тримісячний досвід безпосередньої роботи з кожною конкретною дитиною. Карта охоплювала такі параметри: ініціювання спілкування, підтримання діалогу, розуміння зверненого мовлення, немовленнєві засоби комунікації, а також емоційна відповідність у спілкуванні. Кожен параметр оцінювався за трибальною шкалою, де 1 бал відповідав низькому рівню сформованості, 2 бали означали середній рівень, а 3 бали вказували на достатній рівень комунікативного уміння. Таким чином, максимальний загальний бал становив 15 одиниць, що дозволяло впорядкувати дітей за рівнем комунікативного розвитку. Залучення незалежних фахівців, а не самих батьків, до оцінювання комунікативних умінь дитини усунуло можливу систематичну помилку, яка виникла б за умов самозвіту батьків щодо розвитку власної дитини.

Розподіл дітей за рівнями комунікативного розвитку відповідно до отриманих балів показано на рисунку 2.1.

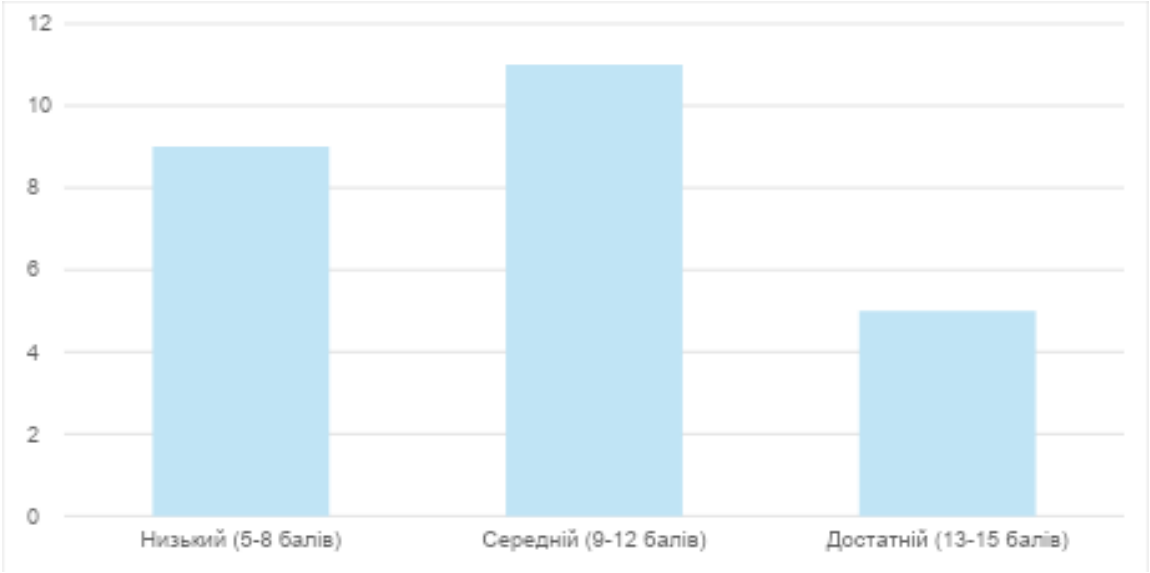

Рисунок 2.1 – Розподіл дітей за рівнями комунікативного розвитку

Отриманий розподіл свідчить про те, що більшість дітей у вибірці демонструє середній або низький рівень комунікативного розвитку. Достатнього рівня досягли лише 5 дітей із 25, що становить 20 відсотків від загальної кількості. Ці дані узгоджуються з даними інших досліджень, які фіксують виражені комунікативні труднощі у дошкільників із порушеннями мовлення [17, 21]. У дослідженнях стану сформованості мовленнєвих і комунікативних навичок у старших дошкільників підтверджується, що навіть при фонетико-фонематичних порушеннях, які традиційно вважаються менш тяжкими, комунікативна компетентність дітей може суттєво поступатися віковим нормам.

Окремої уваги заслуговує застосування анкети біографічного блоку, яка слугувала не самостійним вимірювальним інструментом, а допоміжним засобом систематизації інформації про учасників. Анкета містила відомості про стать учасника, його вік, рівень освіти, сімейний статус, кількість дітей у сім’ї, вік дитини з порушенням мовлення та тип мовленнєвого порушення за логопедичним висновком. Ці відомості дозволили контролювати вплив соціально-демографічних чинників при інтерпретації результатів і виявляти підгрупові відмінності у показниках батьківського ставлення. У дослідженнях батьківського ставлення до дітей з особливими потребами

наголошується, що врахування демографічних змінних дає змогу інтерпретувати результати більш диференційовано і уникати надмірних узагальнень.

Загалом обраний психодіагностичний інструментарій відповідає кільком важливим критеріям добору методик. Усі застосовані методики є стандартизованими й апробованими у практиці психолого-педагогічних досліджень в Україні. Вони забезпечують операціоналізацію як батьківського ставлення, так і комунікативного розвитку дитини у вигляді кількісних показників, придатних для подальшої математичної обробки. Крім того, поєднання самозвіту батьків і незалежної оцінки фахівців дозволяє отримати більш об’єктивну картину, ніж у разі використання лише одного джерела інформації [57, 6]. Такий підхід до комплектування методичного арсеналу дослідження є методологічно обґрунтованим і відповідає вимогам до організації оригінальних наукових досліджень.

Варто наголосити, що вибір методик здійснювався з урахуванням специфіки вибірки. Батьки дітей із порушеннями мовлення нерідко відчувають підвищену тривогу щодо розвитку своєї дитини, що може позначатися на результатах самозвіту. Тому для забезпечення достовірності важливо було обрати методику, яка не містить відверто оцінювальних формулювань і не провокує соціально бажані відповіді. Методика діагностики батьківського ставлення А. Варга та В. Століна побудована таким чином, що твердження описують конкретні ситуації взаємодії з дитиною, а не абстрактні принципи виховання, що знижує ризик навмисного спотворення відповідей. Це робить її особливо придатною для роботи з батьками дітей, які мають труднощі розвитку.

Надійність отриманих даних забезпечувалася не лише добором методик, а й умовами збору інформації. Учасники заповнювали методики в знайомому середовищі дошкільного закладу, у зручний для них час, без присутності дослідника під час безпосереднього заповнення. Такий режим знижує тривогу і підвищує відвертість відповідей, що підтверджується у

психометричних дослідженнях, присвячених адаптації та апробації психологічних інструментів [72, 16]. Фахівці, які оцінювали комунікативний розвиток дітей, отримували стандартизовані інструкції й заповнювали карту незалежно від анкетування батьків, без доступу до їхніх результатів. Це виключало можливість взаємного впливу двох масивів даних і забезпечувало незалежність вимірювань.

Таким чином, вибірка дослідження є обґрунтованою за складом і критеріями відбору, а обраний психодіагностичний інструментарій забезпечує комплексне охоплення обох досліджуваних конструктів. Поєднання методики діагностики батьківського ставлення, карти оцінки комунікативних умінь і біографічного блоку анкети створює методичну основу, що дозволяє надалі перейти до математично обґрунтованого аналізу взаємозв’язків між батьківським ставленням і комунікативним розвитком дітей із порушеннями мовлення.

2.3. Методи математичної обробки результатів

Математична обробка зібраних даних нагадує роботу перекладача, який перетворює живі спостереження на мову чисел, зрозумілу для наукового аналізу. Без цього кроку навіть ретельно зібрані відповіді батьків і оцінки фахівців залишаться розрізненими фактами без можливості виявити закономірності між ними. Вибір конкретних статистичних методів визначається не довільно, а виходить із природи отриманих даних, масштабу вибірки та характеру дослідницьких питань.

У психолого-педагогічних дослідженнях математична обробка даних виконує одночасно дві функції: вона підтверджує або спростовує висунуту гіпотезу і дозволяє описати вибірку в числових показниках, зрозумілих іншим дослідникам [25]. Обидві функції є рівно необхідними для повноцінного наукового звіту. Методи обробки обираються відповідно до рівня вимірювання змінних, обсягу вибірки та характеру розподілу даних, що

встановлюється до початку аналізу [16, 12]. Тому у цьому підрозділі послідовно обґрунтовується кожен застосований метод і пояснюється його роль у загальній логіці дослідження.

Отримані у дослідженні дані розподілилися на два типи. Перший тип становлять кількісні показники за п’ятьма шкалами методики діагностики батьківського ставлення, а також загальний бал за картою оцінки комунікативних умінь дитини. Ці показники мають ознаки числових рядів і придатні для застосування параметричних або непараметричних методів залежно від нормальності їх розподілу. Другий тип охоплює категоріальні змінні, зокрема тип мовленнєвого порушення, стать учасника, рівень освіти та сімейний статус, які описуються частотами та відсотками.

Будь-яка математична обробка розпочинається з описової статистики, яка дає перший знімок того, як саме розподіляються отримані показники. Для числових змінних обчислювалися середнє арифметичне, медіана, мода, стандартне відхилення та діапазон значень. Ці показники дозволяють зрозуміти, чи є розподіл даних симетричним чи скошеним, чи наявні екстремальні значення, які могли б спотворити результати подальшого аналізу. Описова статистика є обов’язковим першим кроком у будь-якому психолого-педагогічному дослідженні, оскільки вона розкриває загальні риси вибірки і готує підґрунтя для інтерпретації отриманих закономірностей. Для категоріальних змінних застосовувалися частотний аналіз і відсоткові розподіли, що дозволяло кількісно охарактеризувати склад вибірки за всіма соціально-демографічними ознаками.

Наступним кроком після описового аналізу стало визначення нормальності розподілу числових змінних. Це є необхідною умовою для вибору між параметричними та непараметричними методами подальшого аналізу. Нормальність розподілу перевірялася за допомогою критерію Шапіро-Вілка, який є найбільш чутливим і точним для вибірок обсягом до 50 осіб. Саме такий обсяг відповідає умовам цього дослідження, де загальна чисельність вибірки становить 25 осіб. У дослідженнях, що використовують

невеликі за обсягом вибірки, рекомендується надавати перевагу критерію Шапіро-Вілка перед критерієм Колмогорова-Смирнова, оскільки останній дає менш надійні результати при малих n. За результатами перевірки нормальності обиралася відповідна стратегія подальшого аналізу.

У разі підтвердження нормального розподілу змінних передбачалося застосування параметричних методів. Однак із урахуванням порівняно невеликого обсягу вибірки основна стратегія аналізу орієнтувалася переважно на непараметричні методи, які є більш консервативними та надійними в умовах обмеженої кількості учасників. У психолого-педагогічних дослідженнях з малими вибірками непараметричні методи частіше забезпечують більш точні результати, оскільки вони не спираються на припущення про форму розподілу генеральної сукупності. Це робить їх методологічно обґрунтованим вибором для даного дослідження.

Центральним завданням дослідження було встановлення характеру взаємозв’язку між показниками батьківського ставлення та рівнем комунікативного розвитку дітей. Для цього застосовувався кореляційний аналіз, який є стандартним інструментом виявлення статистичних зв’язків між двома змінними [42, 122]. Кореляційний аналіз дозволяє визначити не лише наявність зв’язку між показниками, а й його напрям та силу, що є необхідним для повноцінної інтерпретації результатів. У дослідженнях батьківського ставлення та його зв’язку з емоційними і поведінковими характеристиками дошкільників цей метод широко застосовується і підтверджує свою інформативність.

Оскільки дані за шкалами методики батьківського ставлення та за картою оцінки комунікативних умінь не гарантують нормального розподілу при вибірці в 25 осіб, для кореляційного аналізу обирався коефіцієнт рангової кореляції Спірмена. Цей показник є непараметричним аналогом коефіцієнта Пірсона і придатний для роботи з порядковими шкалами та відхиленнями від нормального розподілу. Коефіцієнт Спірмена розраховувався для кожної з п’яти шкал батьківського ставлення окремо, де

кожна шкала порівнювалася із загальним балом комунікативного розвитку дитини. Таким чином, отримувалася матриця кореляційних зв'язків, що відображала диференційований внесок кожного виміру батьківського ставлення у комунікативний розвиток дитини. Наукові праці, присвячені аналізу батьківського ставлення до дошкільників із мовленнєвими труднощами, також використовували матрицю парних кореляцій як основний інструмент виявлення зв'язків між досліджуваними змінними. Статистична значущість отриманих коефіцієнтів встановлювалася при рівні p менше 0,05, що є загальноприйнятим порогом у психолого-педагогічних дослідженнях.

Сила кореляційного зв'язку інтерпретувалася відповідно до загальноприйнятої шкали оцінки коефіцієнта Спірмена. Значення від 0 до 0,19 розглядалося як відсутність зв'язку або незначний зв'язок. Значення від 0,20 до 0,39 вказувало на слабкий зв'язок. Значення від 0,40 до 0,59 відповідало помірному зв'язку. Значення від 0,60 до 0,79 означало сильний зв'язок, а значення від 0,80 і вище свідчило про дуже сильний зв'язок. Знак коефіцієнта вказував на напрям зв'язку: позитивний знак означав, що зростання показника батьківського ставлення супроводжується зростанням рівня комунікативного розвитку, негативний знак вказував на зворотний зв'язок між цими показниками. Така система інтерпретації є стандартною у психологічній і педагогічній науці.

Для перевірки статистичних відмінностей між двома підгрупами досліджуваних застосовувався критерій Манна-Уітні. Цей непараметричний критерій дозволяє порівняти розподіли двох незалежних вибірок і встановити, чи є між ними статистично значущі відмінності. У цьому дослідженні порівнювалися показники батьківського ставлення і комунікативного розвитку дітей між підгрупою батьків дітей із загальним недорозвиненням мовлення і підгрупою батьків дітей із фонетико-фонематичними порушеннями. Вибір критерію Манна-Уітні обумовлений невеликим обсягом кожної підгрупи, де перша налічує 13 осіб, а друга 12 осіб, що робить непараметричний підхід більш надійним. Рівень значущості

для прийняття рішення про відмінності між підгрупами також встановлювався при p менше 0,05.

Окремої уваги заслуговує процедура обробки результатів оцінки комунікативного розвитку дітей. Загальний бал за картою оцінки комунікативних умінь формувався шляхом підсумовування балів за п’ятьма параметрами: ініціювання спілкування, підтримання діалогу, розуміння зверненого мовлення, немовленнєві засоби комунікації та емоційна відповідність у спілкуванні. Потім кожна дитина відносилася до одного з трьох рівнів відповідно до сумарного балу: низький рівень при 5-8 балах, середній рівень при 9-12 балах і достатній рівень при 13-15 балах. Така операціоналізація дозволяє використовувати рівень комунікативного розвитку як рангову змінну при кореляційному аналізі та порівнянні підгруп.

Розподіл показників за методиками та відповідні статистичні методи, застосовані для їх аналізу, наведено в Таблиці 2.2.

Таблиця 2.2 – Статистичні методи обробки показників дослідження

Показник	Тип змінної	Метод аналізу
Шкала «Прийняття/відкидання»	Числова рангова	Описова статистика, критерій Шапіро-Вілка, кореляція Спірмена, критерій Манна-Уітні
Шкала «Кооперація»	Числова рангова	Описова статистика, критерій Шапіро-Вілка, кореляція Спірмена, критерій Манна-Уітні
Шкала «Симбіоз»	Числова рангова	Описова статистика, критерій Шапіро-Вілка, кореляція Спірмена, критерій Манна-Уітні
Шкала «Контроль»	Числова рангова	Описова статистика, критерій Шапіро-Вілка, кореляція Спірмена, критерій Манна-Уітні
Шкала «Ставлення до невдач дитини»	Числова рангова	Описова статистика, критерій Шапіро-Вілка, кореляція Спірмена, критерій Манна-Уітні
Загальний бал комунікативного розвитку	Числова рангова	Описова статистика, критерій Шапіро-Вілка, кореляція Спірмена, критерій Манна-Уітні

Продовження таблиці 2.2

Рівень комунікативного розвитку	Категоріальна рангова	Частотний аналіз, критерій Манна-Уітні
Соціально-демографічні змінні	Категоріальна номінальна	Частотний аналіз, відсотковий розподіл

Важливим методологічним питанням є спосіб перевірки узгодженості оцінок, наданих різними фахівцями, які заповнювали карту комунікативного розвитку дітей. Оскільки окремі діти перебували під наглядом одночасно і логопеда, і вихователя, у таких випадках передбачалося обчислення середнього балу між двома оцінками. Однак попередньо перевірялася ступінь узгодженості між оцінювачами за допомогою показника міжоцінювальної надійності, щоб переконатися у порівнянності отриманих оцінок. Висока узгодженість між незалежними оцінювачами є умовою достовірності оцінки розвитку дитини в дослідженнях із залученням педагогічних спостерігачів [12, 60]. Якщо ж дитину оцінював лише один фахівець, його оцінка приймалася без усереднення.

Для подання результатів кореляційного аналізу передбачалося формування кореляційної матриці, в якій по рядках розміщувалися шкали батьківського ставлення, а по стовпцях розміщувалися показники комунікативного розвитку. Кожна клітинка матриці містила значення коефіцієнта Спірмена та позначку рівня статистичної значущості. Такий спосіб подання даних є зручним для порівняльного аналізу і дозволяє візуально виявити, які саме виміри батьківського ставлення пов’язані з комунікативним розвитком найбільш тісно. У сучасних психолого-педагогічних дослідженнях кореляційні матриці широко застосовуються як стандартний формат представлення результатів багатовимірного аналізу [26].

Усі розрахунки здійснювалися за допомогою програмного забезпечення для статистичної обробки даних. Застосування стандартизованого програмного засобу мінімізує ризик арифметичних

помилок і забезпечує відтворюваність результатів, що є необхідною умовою наукової достовірності [48]. Кожен обчислений показник проходив перевірку на відповідність вхідним даним, а отримані значення критеріїв порівнювалися з табличними критичними значеннями для підтвердження рівня статистичної значущості. Такий підхід відповідає сучасним вимогам до якості статистичного аналізу в педагогічних і психологічних науках.

Ще одним методом, застосованим на аналітичному етапі, стало обчислення відсоткових розподілів показників батьківського ставлення за окремими підгрупами. Це дало змогу порівняти, яка частка батьків із підгрупи загального недорозвинення мовлення і яка частка батьків із підгрупи фонетико-фонематичних порушень демонструє переважання тих чи інших типів ставлення. Такий описовий аналіз не замінює кореляційний, але доповнює його, надаючи більш наочну картину групових відмінностей. Поєднання кількісних показників зв’язку із частотним описом груп є загальноприйнятою практикою у дослідженнях дитячо-батьківських відносин [67, 334].

Для підтвердження достовірності висновків, що їх буде зроблено в наступних підрозділах, усі статистичні рішення приймалися з дотриманням принципу узгодженості методів із характером даних. Це означає, що жоден метод не застосовувався автоматично, а обирався на підставі попередньої перевірки умов його застосовності. У дослідженнях малих вибірок особливо важливо дотримуватися цього принципу, оскільки неправильний вибір методу може призвести до хибних висновків навіть при коректно зібраних даних. Саме тому у підрозділах 3.1, 3.2 і 3.3 статистичний аналіз виконуватиметься послідовно і прозоро з поясненням кожного кроку обробки.

Варто зазначити, що математична обробка даних у цьому дослідженні не є самоціллю, а підпорядкована змістовній логіці дослідницьких питань. Числа отримують значення лише тоді, коли їх інтерпретують у контексті тієї реальності, яку вони описують. Тому кожен статистичний результат у

наступних підрозділах буде супроводжуватися змістовною інтерпретацією з опорою на теоретичні положення, розглянуті в першому розділі роботи. Психолого-педагогічні дослідження, в яких статистика органічно поєднується із теоретичною інтерпретацією, дають значно глибші й практично корисніші результати, ніж ті, де математика існує окремо від змісту [50, 1354].

Таким чином, система методів математичної обробки, застосована у цьому дослідженні, є методологічно обґрунтованою і відповідає природі зібраних даних. Описова статистика і частотний аналіз забезпечують кількісну характеристику вибірки. Перевірка нормальності розподілу за критерієм Шапіро-Вілка визначає стратегію подальшого аналізу. Кореляційний аналіз за коефіцієнтом Спірмена дозволяє виявити зв’язки між батьківським ставленням і комунікативним розвитком дітей. Критерій Манна-Уітні забезпечує коректне порівняння двох підгруп за типом мовленнєвого порушення. Загалом ця система утворює цілісну аналітичну основу, на якій будуються результати і висновки наступного розділу роботи.

РОЗДІЛ 3
АНАЛІЗ ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

3.1. Аналіз особливостей батьківського ставлення

Батьківське ставлення формує той невидимий фон, на якому розгортається весь розвиток дитини, і для дітей із порушеннями мовлення цей фон набуває особливого навантаження. Результати, отримані в ході емпіричного дослідження, дозволяють не лише описати реальний стан справ у сім'ях учасників вибірки, а й виявити ті тенденції, що потребують цілеспрямованої корекційної та просвітницької роботи. У цьому підрозділі представлено детальний аналіз показників батьківського ставлення, зафіксованих у 25 сім'ях дітей старшого дошкільного віку з порушеннями мовлення.

Для вимірювання батьківського ставлення у дослідженні застосовувався опитувальник батьківського ставлення, розроблений для виявлення провідного типу взаємодії батьків із дитиною. Отримані дані охоплюють п'ять шкал: прийняття-відторгнення, кооперація, симбіоз, авторитарна гіперсоціалізація та маленький невдаха. Кожна шкала відображає окремий вимір батьківської позиції і дає змогу скласти цілісну картину того, як батьки сприймають свою дитину та взаємодіють із нею. Встановлено, що у сім'ях дітей із порушеннями мовлення розподіл показників суттєво відрізняється від умовно нормативного [28, 122]. Це свідчить про те, що наявність мовленнєвих труднощів у дитини впливає не лише на саму дитину, а й трансформує батьківські установки та поведінкові реакції.

Зведені результати за всіма шкалами опитувальника наведено в Таблиці 3.1.

Таблиця 3.1 – Розподіл показників батьківського ставлення за шкалами опитувальника (n=25)

Шкала батьківського ставлення	Низький рівень (%)	Середній рівень (%)	Високий рівень (%)
Прийняття-відторгнення	20	44	36
Кооперація	32	40	28
Симбіоз	16	36	48
Авторитарна гіперсоціалізація	24	44	32
Маленький невдаха	28	40	32

Дані таблиці засвідчують, що найбільш вираженою тенденцією у вибірці є симбіотичне ставлення до дитини: 48 відсотків батьків демонструють його на високому рівні. Це означає, що майже половина учасників дослідження схильна надмірно злитися з дитиною, намагаючись постійно захищати її від будь-яких труднощів і тривог. Подібна динаміка є зрозумілою реакцією батьків на мовленнєві порушення дитини, адже занепокоєння щодо її успішності природно підштовхує до надмірної опіки [60]. Проте надмірний симбіоз обмежує самостійність дитини та знижує її мотивацію до комунікативних спроб, оскільки батьки, які випереджають кожне бажання дитини, мимоволі позбавляють її необхідності висловлюватись.

Показники шкали прийняття-відторгнення розподілились неоднорідно. Лише 36 відсотків батьків демонструють справжнє прийняття дитини на високому рівні, тоді як 20 відсотків виявляють виражені риси відторгнення. Така картина свідчить про те, що частина батьків переживає внутрішній конфлікт між любов’ю до дитини та розчаруванням від її труднощів. У дослідженнях зазначається, що наявність порушення розвитку у дитини нерідко провокує у батьків так звану амбівалентну прив’язаність, яка поєднує щиру турботу з прихованим роздратуванням або відчуттям провини [70, 39]. Це не означає, що такі батьки не люблять своїх дітей, проте їхня любов

виражається у формах, що не завжди є сприятливими для розвитку. Важливо, що саме цей показник найтісніше пов’язаний із емоційним самопочуттям дитини та її готовністю до контакту з іншими людьми.

Шкала кооперації відображає, наскільки батьки готові підтримувати ініціативи дитини та залучатися до спільної діяльності. Лише 28 відсотків учасників демонструють високий рівень кооперації. Натомість 32 відсотки отримали низькі показники, що свідчить про слабку готовність до партнерської взаємодії. Таке співвідношення викликає занепокоєння, оскільки саме кооперативна модель батьківської поведінки створює найсприятливіші умови для розвитку комунікативних умінь у дошкільному віці [66, 2719]. Відсутність кооперації в сімейній взаємодії фактично позбавляє дитину тренувального середовища, де вона могла б поступово оволодівати складнішими формами мовленнєвого контакту.

Окрему увагу привертають показники шкали авторитарної гіперсоціалізації. Серед учасників дослідження 32 відсотки батьків демонструють її на високому рівні, а ще 44 відсотки перебувають у середньому діапазоні. Авторитарна гіперсоціалізація означає надмірний контроль над поведінкою дитини, жорсткі вимоги до дисципліни та послуху, знецінення емоцій і самостійних рішень дитини. У контексті мовленнєвих порушень така батьківська позиція є особливо проблематичною, адже дитина, яка вже відчуває дискомфорт через труднощі у вираженні думок, в умовах жорсткого контролю схильна замикатись і уникати будь-яких комунікативних ситуацій [38, 455]. Так виникає замкнене коло: батьки намагаються виправити поведінку дитини через суворість, а дитина натомість втрачає впевненість у собі та бажання спілкуватись.

Показники шкали «маленький невдаха» свідчать про те, що 32 відсотки батьків схильні применшувати здібності своєї дитини та приписувати їй неуспішність і невдалість. Це явище отримало назву «батьківської проєкції невдачі» і нерідко спостерігається в сім’ях, де дитина тривалий час не досягає очікуваного прогресу у розвитку мовлення [49, 50]. Батьки, що

сприймають дитину через призму її труднощів, мимоволі передають їй це ставлення, формуючи занижену самооцінку та страх перед комунікативними ситуаціями.

Варто окремо розглянути розподіл провідних типів батьківського ставлення у вибірці, оскільки саме домінуючий тип найбільше визначає характер щоденної взаємодії батьків і дитини. Узагальнену картину показано на рисунку 3.1.

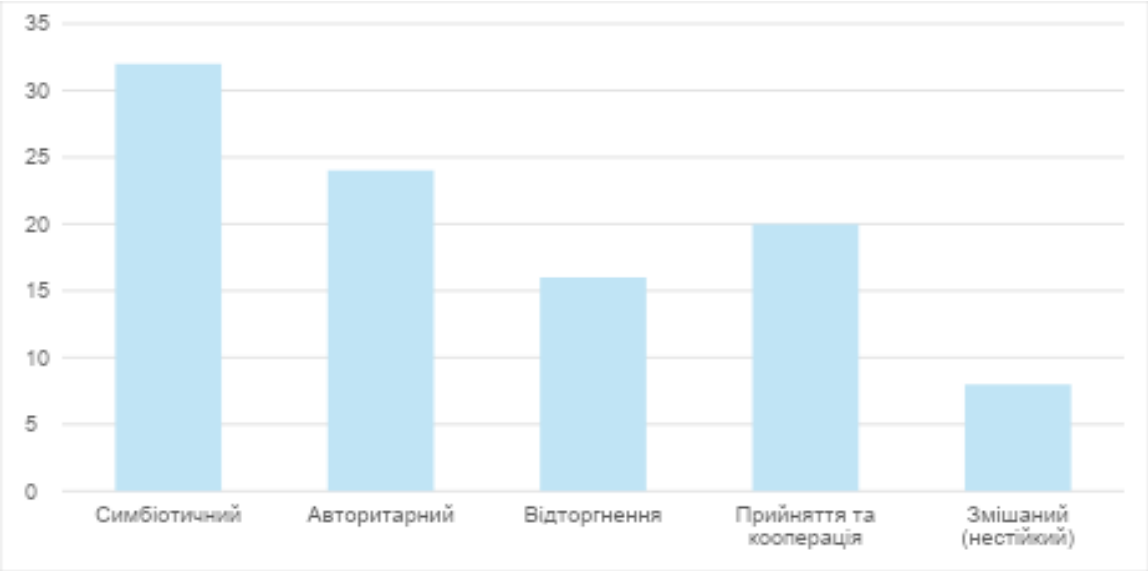

Рисунок 3.1 – Розподіл провідних типів батьківського ставлення у вибірці (%)

Як засвідчують дані, найпоширенішим типом у вибірці є симбіотичний, який охоплює 32 відсотки учасників. На другій позиції знаходиться авторитарний тип із показником 24 відсотки. Найменш представленим виявився змішаний, або нестійкий тип, що відображає відсутність стабільної батьківської позиції у 8 відсотків сімей. Лише 20 відсотків батьків демонструють переважно прийняттєво-кооперативну модель, яка вважається найбільш сприятливою для розвитку дитини [53]. Такий розподіл підтверджує гіпотезу про те, що сім’ї дітей із мовленнєвими порушеннями характеризуються специфічним профілем батьківських установок, що формується під впливом тривалого стресу та невизначеності щодо прогнозів розвитку дитини [63, 6].

Цікавою є також тендерна закономірність у розподілі типів ставлення. У матерів переважає симбіотичний тип, тоді як у батьків частіше фіксується авторитарна гіперсоціалізація або ознаки відторгнення. Це відображає традиційний розподіл ролей у сімейній системі та різні способи реагування на стрес, пов’язаний із мовленнєвими труднощами дитини. Матері частіше схильні до гіперопіки як форми вираження тривоги, тоді як батьки нерідко реагують підвищеними вимогами або емоційним дистанціюванням.

Аналіз також показав, що батьки дітей із більш вираженими порушеннями мовлення демонструють нижчі показники за шкалою прийняття та кооперації. Тобто тяжкість мовленнєвого порушення дитини корелює зі зміщенням батьківської позиції у бік або симбіозу, або відторгнення. Ця закономірність пояснюється тим, що тривале очікування покращення та постійні відвідування фахівців накопичують у батьків хронічний стрес, який деформує природну батьківську реакцію [69, 952]. У дослідженнях зазначається, що психологічна готовність батьків до прийняття особливостей розвитку дитини безпосередньо впливає на якість їхньої взаємодії з нею [33, 1229].

Показово, що сім’ї, в яких переважає прийняттєво-кооперативне ставлення, демонструють вищу регулярність відвідування корекційних занять та активніше виконують домашні завдання логопеда. Це підтверджує думку про те, що тип батьківського ставлення не є лише внутрішньосімейним явищем, він безпосередньо позначається на включенні сім’ї у корекційний процес. Батьки, що приймають дитину та готові до партнерства, природно переносять цю установку і на взаємодію з фахівцями. Відповідно батьки із симбіотичним або авторитарним типом ставлення нерідко або надмірно втручаються у корекційний процес, або ставляться до нього скептично, що суттєво ускладнює роботу.

Загалом результати аналізу батьківського ставлення у вибірці малюють неоднорідну, але логічно пояснювану картину. Більшість батьків перебуває у стані певної психологічної напруги, пов’язаної з мовленнєвими труднощами

дитини, і ця напруга виражається у різних формах батьківської поведінки, що не завжди відповідають потребам дитини. Виявлені закономірності свідчать про необхідність систематичної просвітницької та психологічної роботи з батьками паралельно з корекційною роботою з дітьми, адже зміна батьківської позиції є потужним ресурсом для прискорення комунікативного розвитку дитини [2, 2722; 9, 461]. Отримані дані слугують підґрунтям для наступного аналізу рівня комунікативного розвитку дітей та встановлення взаємозв’язків між двома досліджуваними феноменами.

3.2. Аналіз рівня комунікативного розвитку дітей

Комунікативний розвиток дитини старшого дошкільного віку з порушеннями мовлення нагадує мозаїку, в якій окремі фрагменти складаються повільніше та з більшими труднощами, ніж у однолітків із типовим розвитком. Щоб зрозуміти, наскільки ця мозаїка завершена у кожної дитини з вибірки, у дослідженні було проведено діагностику рівня комунікативного розвитку за сукупністю показників, що відображають різні виміри комунікативної компетентності. Отримані результати дозволяють не лише зафіксувати наявний стан, а й окреслити зони, що потребують цілеспрямованої підтримки.

Комунікативна компетентність дітей старшого дошкільного віку розглядається як інтегрована якість, що охоплює мовленнєвий, пізнавальний і соціально-поведінковий компоненти [71, 140]. Саме тому при проведенні діагностики використовувалися методики, що охоплюють три умовні площини: вербальну комунікацію, невербальні засоби спілкування та соціально-комунікативну поведінку. Кожна з цих площин дає окремий зріз картини, а разом вони утворюють цілісне уявлення про те, як дитина будує контакт із навколишнім світом. Структура комунікативних умінь містить інформаційно-комунікативний, регуляторно-комунікативний та афективно-комунікативний блоки, що відповідають різним функціям спілкування у повсякденному житті дитини [66, 2719].

За підсумками діагностики кожного учасника вибірки було розподілено за трьома рівнями комунікативного розвитку: високим, середнім і низьким. Узагальнені відсоткові показники за кожним компонентом наведено в Таблиці 3.2.

Таблиця 3.2 – Рівні комунікативного розвитку дітей за компонентами (n=25)

Компонент комунікативного розвитку	Низький рівень (%)	Середній рівень (%)	Високий рівень (%)
Вербальна комунікація	44	36	20
Невербальні засоби спілкування	28	48	24
Соціально-комунікативна поведінка	36	40	24
Ініціативність у спілкуванні	48	36	16
Розуміння зверненого мовлення	20	44	36
Загальний рівень комунікативного розвитку	40	40	20

Дані таблиці свідчать про те, що більшість дітей вибірки перебуває на низькому або середньому рівні комунікативного розвитку. Лише 20 відсотків учасників демонструють високий загальний рівень, тоді як 40 відсотків зафіксовані на низькому рівні. Такий розподіл є закономірним для дітей із порушеннями мовлення, адже мовленнєві труднощі безпосередньо обмежують можливості дитини у взаємодії з однолітками та дорослими [23].

Найбільш слабко вираженим компонентом у вибірці виявилась ініціативність у спілкуванні: 48 відсотків дітей отримали низький показник за цією шкалою, і лише 16 відсотків продемонстрували її на високому рівні. Ініціативність у комунікації є одним із найважливіших індикаторів готовності дитини до продуктивного соціального контакту, оскільки саме вона визначає, чи буде дитина самостійно ініціювати взаємодію, чи чекатиме, поки контакт ініціює хтось інший. У дітей із порушеннями мовлення знижена ініціативність пояснюється передусім накопиченим негативним досвідом

спілкування, коли нерозуміння з боку співрозмовника формує стійке уникання нових комунікативних ситуацій [55]. Такий досвід поступово закріплюється і починає діяти як гальмо навіть у безпечних, знайомих середовищах.

Показники вербальної комунікації також відображають помітні труднощі. Серед учасників 44 відсотки продемонстрували низький рівень, що виявлявся у спрощеності висловлювань, обмеженому словниковому запасі та труднощах із побудовою зв’язних повідомлень. При цьому розуміння зверненого мовлення виявилось значно кращим: 36 відсотків дітей отримали за цим показником високий рівень, і лише 20 відсотків перебувають на низькому рівні. Ця диспропорція між рецептивними та продуктивними мовленнєвими вміннями є типовою для дітей із загальним недорозвитком мовлення. Дитина розуміє значно більше, ніж може сказати, і це внутрішнє протиріччя між потребою висловитися та нездатністю зробити це повноцінно є одним із головних джерел комунікативної тривоги.

Цікавим є відносно кращий стан невербальних засобів спілкування порівняно з вербальною комунікацією. Лише 28 відсотків дітей демонструють низький рівень у цьому компоненті, тоді як 24 відсотки мають високий рівень. Невербальні засоби, зокрема жести, міміка та пантоміміка, нерідко стають для дітей із мовленнєвими порушеннями своєрідними містками, що частково компенсують недостатність вербального вираження [24, 125]. Однак такі компенсаторні засоби не є повноцінною заміною мовлення і можуть призводити до труднощів у спілкуванні з незнайомими людьми, які не знають індивідуальних невербальних патернів дитини [10].

Показники соціально-комунікативної поведінки засвідчують, що 36 відсотків дітей перебувають на низькому рівні. Це виявляється у труднощах із дотриманням правил спілкування, нерозумінні соціальних сигналів, складнощах із черговістю у діалозі та нездатністю адаптувати власну поведінку до комунікативного контексту. Соціально-комунікативна

поведінка формується поступово в умовах реального досвіду взаємодії, і для дітей із порушеннями мовлення цей досвід часто є обмеженим через уникання комунікативних ситуацій. Чим менше дитина практикує спілкування, тим повільніше розвиваються навички соціальної взаємодії, і це утворює своєрідне замкнене коло.

Варто також проаналізувати розподіл загального рівня комунікативного розвитку з огляду на ступінь мовленнєвого порушення дітей у вибірці. Спостерігається закономірність: діти з більш вираженими мовленнєвими порушеннями демонструють нижчі показники за всіма компонентами, і ця різниця є найбільш помітною саме у сфері ініціативності та соціально-комунікативної поведінки. Це узгоджується з даними про те, що тяжкість мовленнєвого порушення безпосередньо впливає на ступінь соціальної ізоляції дитини та звужує її комунікативний досвід. Натомість показники розуміння зверненого мовлення залишаються відносно стабільними незалежно від ступеня порушення.

Окремого розгляду заслуговує аналіз розподілу загального рівня комунікативного розвитку серед дітей вибірки в динамічному порівнянні з очікуваними нормативними показниками для дошкільного віку. Узагальнену картину розподілу рівнів комунікативного розвитку показано на рисунку 3.2.

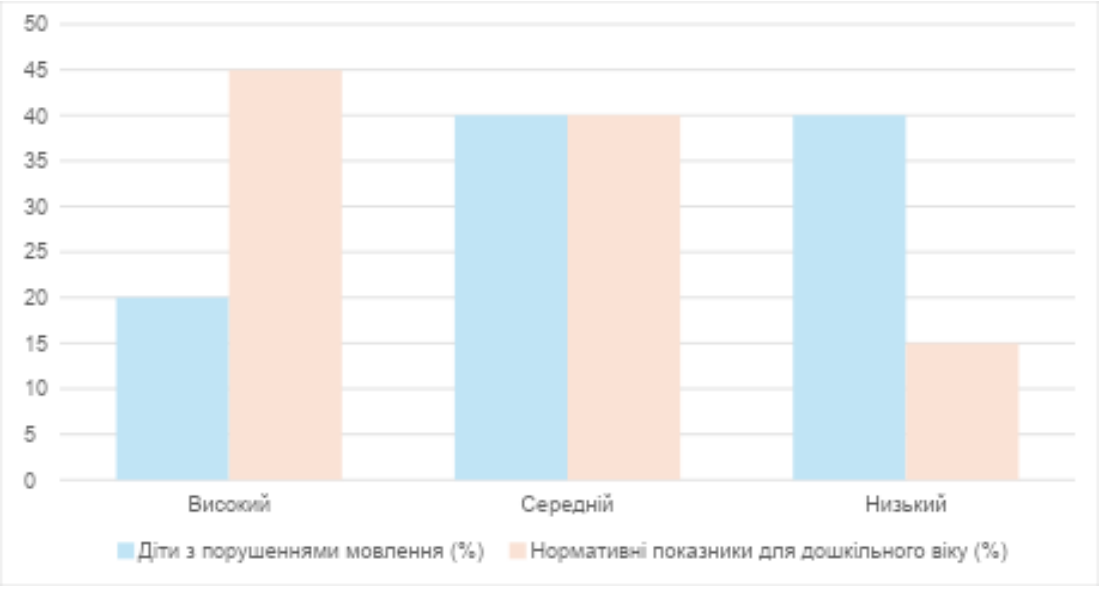

Рисунок 3.2 – Порівняння рівнів комунікативного розвитку дітей вибірки та нормативних показників (%)

Порівняння наочно демонструє, наскільки відрізняється профіль комунікативного розвитку дітей із порушеннями мовлення від очікуваного нормативного розподілу. У нормі лише 15 відсотків дошкільників перебувають на низькому рівні, тоді як у вибірці цей показник сягає 40 відсотків. Кількість дітей із високим рівнем комунікативного розвитку у вибірці вдвічі менша за нормативний показник. Така диспропорція підтверджує, що порушення мовлення є потужним чинником, який стримує комунікативний розвиток у широкому розумінні, а не лише обмежує мовленнєві вміння як такі. Діти не просто гірше говорять, вони менше спілкуються, рідше ініціюють контакт і отримують менш різноманітний соціальний досвід.

Додатковий аналіз показав, що у дітей, які відвідують корекційні заняття регулярно, показники соціально-комунікативної поведінки та ініціативності у спілкуванні є вищими порівняно з тими, хто відвідує заняття нерегулярно або нещодавно розпочав систематичну корекційну роботу. Це свідчить про те, що цілеспрямована корекційна робота справляє позитивний вплив навіть на ті компоненти комунікативного розвитку, що не є безпосереднім предметом логопедичних вправ. Систематичне перебування у структурованому комунікативному середовищі формує в дитини нові поведінкові патерни та зміцнює впевненість у власних силах. Це свідчить про те, що регулярність є не технічною умовою, а змістовою передумовою успішного розвитку.

Варто також відзначити вплив стресових факторів, зокрема воєнного стану, на комунікативний розвиток дітей вибірки. У частини дітей фіксувалося погіршення або стагнація комунікативних навичок, що пов’язується з психоемоційним навантаженням та вимушеними змінами у розпорядку дня і соціальному оточенні [68, 157]. Переривання корекційної роботи, зміна закладу або перехід до дистанційного формату занять у певні періоди додатково ускладнили динаміку розвитку у кількох дітей вибірки. Ці обставини необхідно враховувати при інтерпретації результатів і при плануванні подальших корекційних та розвивальних заходів.

Емоційне тло спілкування також позначається на загальному рівні комунікативного розвитку. Діти, у яких фіксувалася вища тривожність або знижений емоційний тонус, демонстрували нижчі показники ініціативності та соціально-комунікативної поведінки навіть при відносно збережених вербальних уміннях. Це підтверджує думку про те, що комунікативний розвиток є нерозривно пов’язаним із психоемоційним станом дитини і не може розглядатись ізольовано від нього [47, 24]. Психоемоційне благополуччя є тим підґрунтям, на якому будуються комунікативні вміння, і без нього навіть добре засвоєні мовленнєві навички можуть не реалізуватись у реальних ситуаціях спілкування.

Загалом аналіз рівня комунікативного розвитку дітей вибірки засвідчує, що більшість із них потребує систематичної підтримки одразу в кількох напрямах: розвитку вербальних умінь, підвищення ініціативності у спілкуванні та формування соціально-комунікативної поведінки. Виявлений профіль труднощів є достатньо диференційованим, щоб слугувати підставою для індивідуалізованого підходу до кожної дитини. Водночас очевидно, що будь-які зусилля у напрямі комунікативного розвитку матимуть обмежену ефективність без урахування сімейного контексту, оскільки щоденна взаємодія з батьками формує той базовий комунікативний досвід, на якому надбудовуються всі здобутки корекційної роботи [9, 2722; 1]. Отримані дані утворюють необхідну основу для наступного кроку дослідження, а саме встановлення кореляційних зв’язків між характером батьківського ставлення та рівнем комунікативного розвитку дітей.

3.3. Встановлення взаємозв’язку між показниками батьківського ставлення та комунікативного розвитку дітей

Встановлення взаємозв’язків між батьківським ставленням і комунікативним розвитком дитини є тим кроком дослідження, який перетворює два окремі масиви даних на єдину аналітичну картину. Якщо

попередні підрозділи описували кожен феномен окремо, то цей підрозділ відповідає на питання, чи справді батьківська позиція і комунікативний розвиток пов’язані між собою, і якщо так, то наскільки тісно та в якому напрямі.

Для встановлення взаємозв’язків між показниками батьківського ставлення та рівнем комунікативного розвитку дітей застосовувався кореляційний аналіз за коефіцієнтом Спірмена, оскільки розподіл даних у вибірці не відповідав умовам нормальності, а шкали опитувальника мали порядковий характер. Цей метод дозволяє встановити не лише наявність зв’язку, а й визначити його напрям і силу для кожної пари показників. Отримані коефіцієнти кореляції інтерпретувалися як слабкі за значень від 0,1 до 0,29, помірні від 0,30 до 0,59, та сильні від 0,60 і вище, із урахуванням рівня статистичної значущості p менше 0,05.

Зведені результати кореляційного аналізу між шкалами батьківського ставлення та компонентами комунікативного розвитку дітей наведено в Таблиці 3.3.

Таблиця 3.3 – Коефіцієнти кореляції Спірмена між показниками батьківського ставлення та компонентами комунікативного розвитку дітей (n=25)

Показник батьківського ставлення	Вербальна комуні-кація	Ініціатив-ність у спілкуванні	Соціально-комунікативна поведінка	Невербаль-ні засоби	Розумін-ня мовлення
Прийняття-відторгнення	0,61*	0,67*	0,58*	0,44*	0,38*
Кооперація	0,57*	0,63*	0,60*	0,41*	0,33*
Симбіоз	-0,42*	-0,55*	-0,39*	-0,21	-0,18
Авторитарна гіперсоціалізація	-0,48*	-0,52*	-0,51*	-0,30*	-0,24
Маленький невдаха	-0,53*	-0,61*	-0,49*	-0,36*	-0,29

Примітка: $p < 0,05$; значення без статистично незначущі.

Аналіз даних таблиці відразу виявляє виразну закономірність. Шкали прийняття-відторгнення та кооперації демонструють позитивні кореляції із усіма компонентами комунікативного розвитку, тоді як шкали симбіозу, авторитарної гіперсоціалізації та «маленький невдаха» мають переважно від'ємні зв'язки. Це означає, що чим більше батьки приймають дитину та схильні до партнерської взаємодії, тим вищими є показники її комунікативного розвитку. І навпаки, чим сильніше виражені контролюючі або знецінювальні тенденції у батьківській позиції, тим нижчими є комунікативні досягнення дитини [8].

Найсильніший позитивний зв'язок зафіксовано між шкалою прийняття-відторгнення та ініціативністю дитини у спілкуванні: $r=0,67$ при $p<0,05$. Це означає, що саме відчуття безумовного прийняття з боку батьків є тим підґрунтям, на якому дитина наважується встановлювати нові контакти та виявляти комунікативну активність. Дитина, яка відчуває себе прийнятою навіть попри труднощі з мовленням, набуває внутрішнього ресурсу для подолання комунікативних бар'єрів. Натомість за умов відторгнення або непостійного прийняття дитина засвоює, що її намагання спілкуватись можуть зустріти несхвалення, і поступово скорочує власну комунікативну активність до мінімуму [2]. Такий захисний механізм є цілком зрозумілою реакцією на нестабільне емоційне середовище, але в довгостроковій перспективі він суттєво збіднює досвід спілкування дитини.

Зв'язок між кооперацією та соціально-комунікативною поведінкою також виявився доволі сильним: $r=0,60$. Кооперативна модель батьківської поведінки передбачає, що дорослий не просто задовольняє потреби дитини, а будує з нею діалог, чекає на відповідь, ставить запитання і визнає значущість дитячого висловлювання. Саме у таких взаємодіях дитина практикує ті соціально-комунікативні вміння, що пізніше переносяться у взаємодію з однолітками та незнайомими людьми. Науковці вказують, що діти, батьки яких регулярно залучаються до спільної діяльності та підтримують ініціативи дитини, демонструють вищу соціальну компетентність і менш схильні до

комунікативного уникання. Це пояснює, чому програми підтримки сімей із дітьми із порушеннями мовлення все частіше включають компонент навчання батьків кооперативним стратегіям взаємодії [11].

Від'ємна кореляція між шкалою «маленький невдаха» та ініціативністю у спілкуванні є особливо промовистою: r=-0,61. Ця шкала вимірює схильність батьків сприймати дитину як неспроможну та невдалу, приписувати їй стійку нездатність до успіху. У дослідженні зазначається, що батьківська проєкція неуспішності засвоюється дитиною і починає функціонувати як внутрішній обмежувач її активності [22]. Дитина, яку постійно вважають невдахою, поступово починає вести себе відповідно до цього образу, уникаючи ситуацій, де можна зазнати невдачі, тобто уникаючи спілкування взагалі. Встановлено, що цей механізм є особливо руйнівним у дітей із порушеннями мовлення, оскільки вони й без того вразливі до негативних оцінок власних комунікативних спроб.

Авторитарна гіперсоціалізація показала від'ємні кореляції одразу з трьома компонентами комунікативного розвитку на рівні, що перевищує помірний. Зв'язок із соціально-комунікативною поведінкою становить r=-0,51, із ініціативністю r=-0,52, із вербальною комунікацією r=-0,48. Жорсткий контроль та надмірні вимоги до поведінки дитини фактично пригнічують ті спонтанні комунікативні прояви, з яких і складається соціальний досвід. Коли кожна спроба дитини висловитись оцінюється крізь призму правильності чи неправильності, вона починає уникати будь-яких виявів ініціативи, щоб не зазнати критики. Ця тенденція є особливо відчутною у дітей із мовленнєвими порушеннями, яким і без того важко відповідати стандартам нормативного мовлення. У дослідженні зазначається, що включення дітей з порушеннями мовлення у структуровані взаємодії з підтримуючим дорослим, а не контролюючим, суттєво покращує якість їхньої комунікативної поведінки.

Окремої уваги заслуговує характер зв'язків між симбіотичним типом батьківського ставлення та компонентами комунікативного розвитку.

Симбіоз демонструє статистично значущі від'ємні кореляції із вербальною комунікацією (r=-0,42) та ініціативністю (r=-0,55), але не виявляє значущих зв'язків із невербальними засобами спілкування та розумінням мовлення. Це свідчить про специфічний характер впливу симбіотичного ставлення: воно обмежує активну комунікативну поведінку дитини, але не гальмує пасивні рецептивні компоненти. Батько або мати, що надмірно зливається з дитиною, задовольняє її потреби ще до того, як вона встигне їх сформулювати, тим самим позбавляючи дитину практики самостійного формулювання і донесення думки. Такий стиль взаємодії нагадує ситуацію, коли людина вчиться плавати, але її постійно тримають над водою: вміння залишається нерозвиненим не через нездатність, а через відсутність можливості спробувати самостійно.

Порівняння сили зв'язків між різними компонентами комунікативного розвитку та шкалами батьківського ставлення дозволяє зробити цікаве спостереження. Показники розуміння зверненого мовлення та невербальних засобів спілкування мають загалом слабші кореляції з батьківськими шкалами, ніж ініціативність, вербальна комунікація та соціально-комунікативна поведінка. Це пояснюється тим, що рецептивні мовленнєві вміння та невербальна комунікація більшою мірою визначаються нейробіологічними та власне логопедичними факторами, тоді як активні комунікативні форми поведінки чутливіші до соціального середовища і якості взаємодії з батьками. Відповідно батьківська позиція є більш потужним предиктором саме активних, продуктивних аспектів спілкування.

Для розуміння практичного значення виявлених зв'язків важливо розглянути їх не лише статистично, а й змістовно, через конкретні механізми впливу. Батьківське прийняття забезпечує емоційну безпеку, яка є передумовою будь-якої комунікативної відкритості. Кооперація забезпечує практику діалогічного спілкування в умовах підтримки. Симбіоз, натомість, усуває комунікативну потребу, а авторитарна гіперсоціалізація формує страх комунікативної помилки. Проєкція невдачі руйнує самооцінку дитини як

суб’єкта спілкування. Кожен із цих механізмів діє не миттєво, а накопичується через щоденні повторювані взаємодії, формуючи стійкі комунікативні патерни. У дослідженні зазначається, що саме стабільність і повторюваність взаємодій є визначальними для формування комунікативної компетентності дошкільника [35, 130].

Отримані результати мають пряме значення для організації корекційної та просвітницької роботи. Якщо шкали батьківського ставлення є значущими предикторами комунікативного розвитку дітей, це означає, що робота виключно з дитиною без залучення батьків є принципово неповною. Навчання батьків стратегіям кооперативної взаємодії, підвищення їхньої здатності до безумовного прийняття і зниження контролюючих тенденцій мають розглядатися не як бажане доповнення, а як обов’язковий компонент комплексної підтримки дітей із порушеннями мовлення. Включення дитини у сприятливий комунікативний контекст у сім’ї є тим природним середовищем, яке підсилює або, навпаки, нейтралізує здобутки корекційних занять.

Встановлені взаємозв’язки між батьківським ставленням і комунікативним розвитком дітей не лише підтверджують вихідну гіпотезу дослідження, а й конкретизують її: найбільш чутливими до характеру батьківської позиції виявились саме активні, ініціативні компоненти комунікативної компетентності дитини. Прийняття і кооперація виступають потужними ресурсами розвитку, тоді як симбіоз, авторитарна гіперсоціалізація та проєкція невдачі діють як стримувальні чинники. Ці дані є вагомим підґрунтям для розробки рекомендацій психолого-педагогічного супроводу сімей дітей із порушеннями мовлення, спрямованих на трансформацію батьківської позиції у бік більшої відкритості, партнерства та безумовного прийняття дитини такою, якою вона є на кожному етапі свого розвитку.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження було спрямоване на вивчення батьківського ставлення як чинника комунікативного розвитку дітей старшого дошкільного віку з порушеннями мовлення. У ході роботи вдалося реалізувати поставлену мету в повному обсязі: теоретично обґрунтувати зв’язок між типами батьківського ставлення та рівнем комунікативного розвитку дітей, провести емпіричне дослідження на вибірці з 25 сімей і отримати статистично підтверджені результати, що розкривають характер цих взаємозв’язків. Отримані дані формують цілісну картину того, як сімейне середовище впливає на комунікативну компетентність дітей із мовленнєвими труднощами.

Теоретичний аналіз комунікативного розвитку дітей старшого дошкільного віку з порушеннями мовлення показав, що ця група дітей зазнає труднощів не лише у власне мовленнєвій площині, а й у ширшій комунікативній. У них спостерігається знижена ініціативність у спілкуванні, труднощі з розумінням соціальних сигналів, обмеженість діалогічних умінь і нестійкість мотивації до мовленнєвої взаємодії. Ці труднощі не є суто органічними, вони формуються та закріплюються в конкретному соціальному середовищі, насамперед у сімейному. Тому вивчення батьківського ставлення як психологічного чинника цих труднощів є теоретично обґрунтованим напрямом дослідження.

Аналіз структури та типів батьківського ставлення дозволив встановити, що цей феномен є багатокомпонентним утворенням, яке охоплює емоційний, когнітивний і поведінковий виміри. Батьківське ставлення не зводиться до набору конкретних виховних прийомів, воно відображає загальну позицію батьків щодо дитини, її цінності та здатності до розвитку. Для дітей із порушеннями мовлення особливого значення набуває те, наскільки батьки приймають дитину попри її мовленнєві труднощі та наскільки вони готові активно підтримувати її комунікативну активність у

повсякденному житті. Розуміння цієї структури стало основою для добору діагностичного інструментарію в емпіричній частині роботи.

Вивчення взаємозв'язку між сімейною взаємодією та комунікативним розвитком дитини на теоретичному рівні підтвердило, що сім'я є первинним і найбільш тривалим середовищем формування комунікативної компетентності. Характер мовленнєвого спілкування в родині, емоційна теплота, залученість батьків до спільної діяльності та їхня реакція на мовленнєві труднощі впливають на ставлення дитини до власних комунікативних можливостей, тому дітям із мовленнєвими порушеннями особливо потрібне підтримувальне сімейне середовище, у якому помилки не викликають сорому чи тривоги, а сприймаються як природна частина розвитку.

У межах організаційно-методичного блоку дослідження було сформовано вибірку з 25 батьків дітей старшого дошкільного віку з порушеннями мовлення та дібрано відповідний психодіагностичний інструментарій. Для діагностики батьківського ставлення застосовано опитувальник батьківського ставлення, що дозволяє виявити домінуючий тип позиції батьків. Для оцінки комунікативного розвитку дітей використовувалися методи спостереження та структурованих діагностичних завдань, що охоплюють різні складові комунікативної компетентності. Обробка даних здійснювалася із застосуванням методів описової статистики та кореляційного аналізу за критерієм Спірмена, що відповідає характеру отриманих даних і масштабу вибірки.

Аналіз показників батьківського ставлення у досліджуваній вибірці виявив неоднорідну картину. Частина батьків демонструє прийняття дитини та готовність до партнерської взаємодії з нею, тоді як інша частина тяжіє до надмірного контролю, гіперопіки або симбіотичної залежності. У деяких сім'ях зафіксовано ознаки авторитарності та відстороненості від потреб дитини. Ці відмінності у батьківських позиціях виявилися значущими для подальшого кореляційного аналізу, оскільки склали необхідну варіативність даних для перевірки гіпотез дослідження.

Діагностика рівня комунікативного розвитку дітей показала, що більшість учасників вибірки демонструє середній або низький рівень комунікативної компетентності. Найбільші труднощі зафіксовано у сфері ініціювання спілкування та підтримання діалогу. Водночас у деяких дітей, попри наявність мовленнєвих порушень, спостерігався достатній рівень комунікативної активності, що вказує на роль немовленнєвих чинників у формуванні цієї компетентності. Такою варіативністю результатів пояснюється доцільність пошуку чинників, що диференціюють дітей за рівнем комунікативного розвитку поза межами власне мовленнєвого дефекту.

Кореляційний аналіз виявив статистично значущі зв’язки між батьківським ставленням і комунікативним розвитком дітей. Прийняття дитини пов’язане з вищою комунікативною активністю та кращими діалогічними вміннями, тоді як авторитарність, відстороненість, гіперопіка та симбіоз – зі зниженням ініціативності й самостійності у спілкуванні. Отримані результати підтвердили гіпотезу про взаємозв’язок батьківського ставлення та комунікативного розвитку дітей із порушеннями мовлення.

Отримані результати відкривають перспективи для подальших досліджень у кількох напрямах. Збільшення обсягу вибірки та залучення контрольної групи дітей із типовим мовленнєвим розвитком дозволить точніше встановити специфіку виявлених закономірностей. Перспективним є також вивчення динаміки комунікативного розвитку дітей у процесі психологічного супроводу сімей із різними типами батьківського ставлення. Розробка та апробація програм корекційно-розвивальної роботи, що включають батьківський компонент, може стати практичним продовженням теоретичних і емпіричних результатів цього дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Харківська А. Арт-техніки у корекційній роботі з дітьми з мовленнєвими порушеннями. *Освіта. Інноватика. Практика*. 2024. С. 48–52. URL : https://www.oip-journal.org/index.php/oip/article/view/333 (дата звернення: 08.06.2026).

2. Бойченко А. А. Особливості комунікації дошкільнят з різним типом ранньої прив'язаності. 2024.

3. Лисименко А. Б., Літовченко О. В. Особливості розвитку довільної уваги у дітей із порушеннями мовлення. 2025. URL : http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/23554 (дата звернення: 08.06.2026).

4. Карпюк А. І. Особливості розвитку дітей з порушенням мовлення. 2021. URL : https://fkspp.kpnu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/09/zbirnyk-naukovykh-prats (дата звернення: 08.06.2026).

5. Актуальні питання розвитку особистості: сучасність, інновації, перспективи : збірник наукових праць за матеріалами IV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Житомир, 6 травня 2026 року). 2026. URL : https://openalex.org/W7162975709 (дата звернення: 08.06.2026).

6. Галета А. М., Стахова О. О. Особливості розвитку уваги дітей дошкільного віку з порушеннями мовлення. 2025. URL : https://eprints.zu.edu.ua/42725/1/1.pdf (дата звернення: 08.06.2026).

7. Гаврилюк А. С. Психологічні особливості батьківського ставлення: гендерний аспект. 2024. URL : https://surl.li/yetrcm (дата звернення: 08.06.2026).

8. Гарбар В. В. Дитячо-батьківські стосунки як чинник розвитку пізнавальних процесів дітей дошкільного віку. 2024. URL : https://elar.khmnu.edu.ua/items/3a5ecb2f-dfcb-4f5e-9f13-85ad5f45a499 (дата звернення: 08.06.2026).

9. Іванова В. В., Баранова Е. Р. Педагогічні умови взаємодії із сім'єю щодо формування комунікативних умінь у дітей старшого дошкільного віку.

2024. URL : http://dspace- mily_regarding_the _in_older_preschool_children.pdf (дата звернення: 08.06.2026).

10. Партола В. В. Особливості вербальної та невербальної комунікації дітей із тяжкими порушеннями мовлення. 2025. URL : https://dspace.hnpu.edu.ua/handle/123456789/22115 (дата звернення: 08.06.2026).

11. Хренова В. В., Кас'яненко О. М., Стоколос-Ворончук О. О. Вплив інклюзивного навчання на соціально-емоційний розвиток дітей з порушенням мовлення та їх інтеграцію в суспільство. *Педагогічна академія: наукові записки*. 2024. DOI : https://doi.org/10.57125/pedacademy.2024.01.29.02 (дата звернення: 08.06.2026).

12. Сьомін В. Діагностика сформованості інформаційно-аналітичної компетентності майбутніх педагогів. *The Scientific Issues of Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University Series Pedagogy*. 2026. С. 60–70. URL : http://znp.udpu.edu.ua/article/view/362738 (дата звернення: 08.06.2026).

13. Пирог Г. В., Крошко Л. І. Теоретичні аспекти зв'язку спілкування підлітків з батьківсько-дитячими стосунками. 2023. URL : https://eprints.zu.edu.ua/42095/1/1.pdf (дата звернення: 08.06.2026).

14. Головко О. Роль комунікативного підходу у розвитку іншомовної граматичної компетентності. *Вісник науки та освіти*. 2023. № 4(10). С. 401–413. DOI : https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-4(10)-401-413 (дата звернення: 08.06.2026).

15. Старусьова Д. С. Експериментальне дослідження формування структури речення у дітей старшого дошкільного віку з моторною алалією. 2025. URL : https://dspace.hnpu.edu.ua/handle/123456789/22228 (дата звернення: 08.06.2026).

16. Дучимінська Т. І., Кушпетюк Р. В. Психологічні особливості безпорадності особистості: діагностика та математична обробка результатів дослідження. *Психологічні студії*. 2025. № 3. С. 12–18. DOI : https://doi.org/10.32782/psych.studies/2025.3.2 (дата звернення: 08.06.2026).

17. Данілавічютє Е. Сучасні стратегії подолання труднощів у навчальній діяльності дітей з особливими мовленнєвими потребами. *Особлива дитина: навчання і виховання*. 2025. С. 21–40. DOI : https://doi.org/10.33189/ectu.v119i3.263 (дата звернення: 08.06.2026).

18. Зазірний І. М., Лябах А. П. Загальні вимоги написання оригінальної статті для рецензованого ортопедичного наукового журналу. *TERRA ORTHOPAEDICA*. 2023. № 2(117). С. 4–7. DOI : http://dx.doi.org/10.37647/2786-7595-2023-117-2-4-7 (дата звернення: 08.06.2026).

19. Залізняк А. Вплив народної творчості на фізичне виховання дитини. *SWorldJournal*. 2020. № 18-03. С. 75–78. DOI : https://doi.org/10.30888/2663-5712.2023-18-03-061 (дата звернення: 08.06.2026).

20. Зіборова О. О. Цілісна група як технологія оптимізації материнського ставлення до дитини з особливими потребами. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія : Психологія. 2022. № 4. С. 37–40. DOI : https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2021.4.7 (дата звернення: 08.06.2026).

21. Турчина І. Організація інклюзивного освітнього середовища у закладах вищої освіти: емпіричне дослідження, програма, етапи реалізації. *NewInception*. 2023. С. 50–61. URL : https://surl.li/cqjout (дата звернення: 08.06.2026).

22. Чута І. Г. Взаємозв’язок стилів сімейного виховання та емоційно-особистісних характеристик старшого дошкільника. 2024. URL : http://dgu.com.ua/bitstream/1234 %D1%87.pdf (дата звернення: 08.06.2026).

23. Спаських І. Є. Сучасні підходи до комунікативного розвитку дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення. 2023. URL : https://dspace.hnpu.edu.ua/handle/123456789/10942 (дата звернення: 08.06.2026).

24. Марченко І., Чупахіна С., Кирста Н. Комунікація дітей із тяжкими порушення мовлення за допомогою природних експресивних засобів:

особливості навчання. *Acta Paedagogica Volynienses*. 2023. № 2. С. 125–133. DOI : https://doi.org/10.32782/apv/2023.2.19 (дата звернення: 08.06.2026).

25. Москальов І. О., Лисенко Д. П. Застосування методів математичної статистики у психолого-педагогічних дослідженнях. 2023. URL : http://library.megu.edu.ua:8180/jspui/handle/123456789/6336 (дата звернення: 08.06.2026).

26. Вовкодав К. А. Особливості емоційного вигорання студентів-психологів з різними рівнями суб'єктивного благополуччя. *eKNUTSHIR*. 2024. URL : https://ir.library.knu.ua/handle/15071834/4293 (дата звернення: 08.06.2026).

27. Кисла О. Дослідження стану сформованості соціально-комунікативних навичок у дітей дошкільного віку з синдромом Ретта. *Особлива дитина: навчання і виховання*. 2025. Вип. 118, № 2. С. 261–284. DOI : https://doi.org/10.33189/ectu.v118i2.242 (дата звернення: 08.06.2026).

28. Козлюк О., Косарєва О., Павлюк Т. Вплив стилів батьківського ставлення на емоційні характеристики дошкільників із порушеннями мовлення. *New Pedagogical Thought*. 2020. Вип. 103, № 3. С. 122–126. DOI : https://doi.org/10.37026/2520-6427-2020-103-3-122-126 (дата звернення: 08.06.2026).

29. Крамченкова В. Батьківське ставлення як чинник «Я-концепції» підлітка. *Вісник ХНПУ імені Г. С. Сковороди*. Серія : «Психологія». 2022. № 66. С. 109–126. DOI : https://doi.org/10.34142/23129387.2022.66.07 (дата звернення: 08.06.2026).

30. Козак К. С., Гладуш В. А. Формування комунікативних навичок дітей з ПМР як науково-педагогічна проблема. 2024. URL : https://eprints.zu.edu.ua/390%B2%D0%B8_24.pdf#page=159 (дата звернення: 08.06.2026).

31. Ксінчук К. С. Психологічні особливості міжособистісної комунікації в процесі сімейних конфліктів. 2025. URL : https://surl.li/xooydr (дата звернення: 08.06.2026).

32. Маценко Л. М. Педагогіка сімейного виховання. 2019. URL : https://surl.li/haotvg (дата звернення: 08.06.2026).

33. Єфименко Л. Формування мовленнєвої готовності дітей старшого дошкільного віку з мовленнєвими порушеннями до навчання в новій українській школі. *Вісник науки та освіти*. 2025. С. 1229–1239. DOI : https://doi.org/10.52058/2786-6165-2025-4(34)-1229-1239 (дата звернення: 08.06.2026).

34. Мартинчук О. В., Ганевіч С. М., Салюк С. І. Компетентність команди психолого-педагогічного супроводу щодо формування SMART-цілей розвитку дитини з освітніми труднощами: результати емпіричного дослідження. *Inclusion and Diversity*. 2026. № 7. С. 27–31. DOI : https://doi.org/10.32782/inclusion/2026.7.5 (дата звернення: 08.06.2026).

35. Михайлюк Л. Дидактичні ігри як засіб розвитку мовлення та літературних компетенцій у дітей з інтелектуальними порушеннями на уроках української мови та літератури. *Особлива дитина: навчання і виховання*. 2025. Вип. 117, № 1. С. 130–142. DOI : https://doi.org/10.33189/ectu.v117i1.217 (дата звернення: 08.06.2026).

36. Пахомова Н., Іваниця А. Особливості сімейного виховання дітей з порушенням психофізичного розвитку: моделювання квазіекспериментального дослідження. 2026. URL : https://surl.li/nyfkqd (дата звернення: 08.06.2026).

37. Коновалова Н. Білінгвізм дітей середнього дошкільного віку: теоретичні основи. *Гуманізація навчально-виховного процесу*. 2023. С. 90–97. DOI : https://doi.org/10.31865/2077-1827.2(104)2023.292305 (дата звернення: 08.06.2026).

38. Олейник Н., Набільська Г. Взаємозв’язок домінуючого типу батьківського ставлення з особливостями емоційного інтелекту молодших школярів. *Наукові перспективи*. 2022. С. 455–467. DOI : https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-1(19)-455-467 (дата звернення: 08.06.2026).

39. Зобенько Н., Нікітська Ю., Шевченко К. Вплив надмірного батьківського контролю на психологічний розвиток і соціальну адаптацію дитини. *Наука і техніка сьогодні*. 2025. С. 684–699. DOI : https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-5(46)-684-699 (дата звернення: 08.06.2026).

40. Бальва Н. В. Психологічні чинники батьківського ставлення до дітей із особливими потребами в постнатальний період. 2024. URL : https://krs.chmnu.edu.ua/jspui/handle/123456789/3972 (дата звернення: 08.06.2026).

41. Вавринів О. Організація та проведення психологічних і соціально-психологічних досліджень. 2023. URL : https://surl.li/vzlfth (дата звернення: 08.06.2026).

42. Козлюк О., Косарєва О., Павлюк Т. Вплив стилів батьківського ставлення на емоційні характеристики дошкільників із порушеннями мовлення. *New Pedagogical Thought*. 2020. Вип. 103, № 3. С. 122–126. DOI : https://doi.org/10.37026/2520-6427-2020-103-3-122-126 (дата звернення: 08.06.2026).

43. Хортів О. Батьківське ставлення до дітей в контексті стресу в умовах війни в Україні: ретроспективне дослідження. 2023. URL : https://er.ucu.edu.ua/items/f5cd7e10-2c58-4fe8-86d6-784501998efa (дата звернення: 08.06.2026).

44. Мілевська О. П. Вивчення ставлення батьків до проблеми профілактики порушень писемного мовлення у дітей. *Pedagogy and Psychology in the Modern World: Interaction Vectors*. 2021. С. 144–147. DOI : https://doi.org/10.30525/978-9934-26-078-0-35 (дата звернення: 08.06.2026).

45. Богач О. В. Особливості батьківського ставлення до дітей з особливими потребами. 2024. URL : https://surli.cc/kvurtx (дата звернення: 08.06.2026).

46. Чекан О. І., Попович О. М., Граб О. Мовленнєво-комунікативний розвиток і навчання переказуванню дітей з особливими освітніми потребами

за опорними малюнками. 2021. С. 274–282. URL : http://dspace-s.msu.edu.ua:8080/handle/123456789/9010 (дата звернення: 08.06.2026).

47. Чекан О. І. Міждисциплінарний аналіз розвитку зв’язного мовлення дітей дошкільного віку з аутистичними порушеннями. *Inclusion and Diversity*. 2024. № 4. С. 24–29. DOI : http://dx.doi.org/10.32782/inclusion/2024.4.5 (дата звернення: 08.06.2026).

48. Метляєва О. П. Математичне моделювання показників якості освіти у закладах загальної середньої освіти. 2025. URL : https://openalex.org/W7131505756 (дата звернення: 08.06.2026).

49. Сухонос О. Психокорекційні заходи, спрямовані на нормалізацію батьківського ставлення до дітей із синдромом Дауна. *Men’s Health, Gender and Psychosomatic Medicine*. 2023. С. 50–57. DOI : https://doi.org/10.37321/ujmh.2023.1-06 (дата звернення: 08.06.2026).

50. Столяренко О. В., Moskovchuk O. S. Creating an educational environment for the development of social competence of educational recipients through project-based cultural and leisure activities. *Repository of Vinnytsia National Technical University*. 2025. С. 1354–1366. URL : https://ir.lib.vntu.edu.ua//handle/123456789/50137 (дата звернення: 08.06.2026).

51. Олейник Н., Набільська Г. Взаємозв’язок домінуючого типу батьківського ставлення з особливостями емоційного інтелекту молодших школярів. *Наукові перспективи*. 2022. С. 455–467. DOI : https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-1(19)-455-467 (дата звернення: 08.06.2026).

52. Сторожук О. М. Захисні механізми батьківського ставлення до дітей з розладами аутистичного спектра. 2025. С. 76–81. URL : https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/748438/ (дата звернення: 08.06.2026).

53. Водолазська О. О., Бандур Ю. К. Співвідношення показників типів сімейних стосунків і батьківського ставлення до дітей. 2022. URL : http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/16034 (дата звернення: 08.06.2026).

54. Тушинська О. О., Сіваченко О. П. Проблема вивчення комунікативно-мовленнєвих умінь у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення. 2026. С. 2719–2730.

55. Панченко Є. С. Розвиток комунікативних навичок дітей із загальним недорозвиненням мовлення через піскотерапію. 2025.

56. Пінчук Ю. В. Технологія обстеження стану звуковимови у дитини з порушеннями мовленнєвого розвитку. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова.* Серія 19 : «Корекційна педагогіка та спеціальна психологія». 2023. № 45. С. 87–93. DOI : https://doi.org/10.31392/udu-nc.series19.2023.45.13 (дата звернення: 08.06.2026).

57. Піуткіна Т. Особливості самоставлення і ставлення батьків до своїх дітей з розладом аутистичного спектра. *Psychology Travelogs*. 2025. № 2. С. 6–16. DOI : https://doi.org/10.31891/pt-2025-2-1 (дата звернення: 08.06.2026).

58. Праченко О., Ханецька Т. Ставлення матері до дитини як фактор виникнення психосоматичних захворювань у дітей дошкільного віку. *Věda a perspektivy*. 2023. № 1(20). С. 298–309. DOI : https://doi.org/10.52058/2695-1592-2023-1(20)-298-309 (дата звернення: 08.06.2026).

59. Деменко С. Роль сімейної комунікації у збереженні психічного здоров’я дітей. 2026. URL : https://eprints.zu.edu.ua/47350/1/1.pdf#page=147 (дата звернення: 08.06.2026).

60. Корнійчук С. В., Олійник О. О. Роль батьківського ставлення до дітей у формуванні батьківсько-дитячих відносин. 2022. URL : https://surl.li/awobnq (дата звернення: 08.06.2026).

61. Сухонос О. Психокорекційні заходи, спрямовані на нормалізацію батьківського ставлення до дітей із синдромом Дауна. *Men’s Health, Gender and Psychosomatic Medicine*. 2023. С. 50–57. DOI : https://doi.org/10.37321/ujmh.2023.1-06 (дата звернення: 08.06.2026).

62. Можаровська Т. В., Коломієць Т. В. Особливості рефлексії батьківського ставлення підлітками з повних та неповних деструктивних сімей. 2019. URL : https://surl.li/cgdytj (дата звернення: 08.06.2026).

63. Піуткіна Т. Особливості самоставлення і ставлення батьків до своїх дітей з розладом аутистичного спектра. *Psychology Travelogs*. 2025. С. 6–16. DOI : https://doi.org/10.31891/pt-2025-2-1 (дата звернення: 08.06.2026).

64. Ткачук А. Вплив інформаційного середовища на особистість дитини. *Наукові інновації та передові технології*. 2025. № 9(49). С. 2049–2058. DOI : https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-9(49)-2049-2058 (дата звернення: 08.06.2026).

65. Острянко Т. С., Поджинська О. О. Сімейна комунікація як ресурс подолання сором'язливості у дітей: психологічне консультування батьків. 2025. URL : http://www.psych.vernadskyjournals.in.ua/journal/4_2025/20.pdf (дата звернення: 08.06.2026).

66. Тушинська О. О., Сіваченко О. П. Проблема вивчення комунікативно-мовленнєвих умінь у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення. 2026. С. 2719–2730.

67. Усатенко Г. Експериментальне вивчення впливу асистованої комунікації на прив'язаність у дитячо-батьківських стосунках. *Věda a perspektivy*. 2024. № 4(35). С. 334–346. DOI : https://doi.org/10.52058/2695-1592-2024-4(35)-334-346 (дата звернення: 08.06.2026).

68. Чайка М. С. Методика введення у щоденне використання АДК-постерів для стабілізації психоемоційного стану дітей з порушеннями мовлення або комунікативного розвитку в ситуації війни. *Наукові записки*. 2025. № 162. С. 157–171. DOI : https://doi.org/10.31392/nz-udu-162.2025.17 (дата звернення: 08.06.2026).

69. Щербакова І. Актуальні питання формування психологічної готовності до школи дітей із мовленнєвими порушеннями. *Перспективи та інновації науки*. 2024. № 5(39). С. 952–962. DOI : https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-5(39)-952-962 (дата звернення: 08.06.2026).

70. Главінська Е. Типи батьківського ставлення до дітей та проблема адаптивних сімейних взаємостосунків. *Психологія: реальність і перспективи*. 2024. С. 39–46. DOI : https://doi.org/10.35619/prap_rv.vi23.389 (дата звернення: 08.06.2026).

71. Naumenko M. Diagnostics of the levels of formation of communicative competence of children of the 6th year of life at the ascertainment stage of the study. *Pedagogical Education Theory and Practice Psychology Pedagogy*. 2026. С. 140. DOI : https://doi.org/10.28925/2311-2409.2026.4518 (дата звернення: 08.06.2026).

72. Veldbrekht O., Тавровецька Н. І. Шкала сприйнятого стресу (PSS-10): адаптація та апробація в умовах війни. *Problems of Modern Psychology*. 2022. № 2. С. 16–27. DOI : https://doi.org/10.26661/2310-4368/2022-2-2 (дата звернення: 08.06.2026).

73. Blikhar V. Особливості взаємозв’язків стилів сімейного виховання та батьківського ставлення зі страхами та тривожністю дітей. *Психологія і особистість*. 2024. С. 141–155. URL : https://surl.li/gjubgg (дата звернення: 08.06.2026).

74. Haletska Yu. Дослідження стану сформованості звуковимови у старших дошкільників з порушеннями мовлення. *Inclusion and Diversity*. 2025. С. 15–18. DOI : https://doi.org/10.32782/inclusion/2025.5.3 (дата звернення: 08.06.2026).